# KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XII-ik évf. Martius, Aprilis 1877. 2-ik füzet.

## A SÖTÉTSÉG KINCSEI.

Egyházi beszéd: Freeman Clarke Jakabtól.

ANGOLBÓL: FERENCZ JÓZSEF.

**Alapige:** Neked adom az elrejtett kincseket és a titkos helyre tétetett gazdagságokat. Esa. 45: 3.

Esaiásnak ezen jövendőlése, ugy látszik, napjainkban éri el megvalósulását. Épen most vettük a tudósitásokat a mycenaei ásatásokról s azon sirók feltalálásáról, melyek, a mint gyanitják, az Agamemnoné és családjáé voltak és a melyek közel 3000 év óta háboritatlan és elrejtve valának. Csodálatos s láthatólag teljes hitelü tudósitásokat kaptunk arany edényekről, arany koronákról, sisakokról, mellvértekről, királyi pálczákról, tálakról, csészékről, oszlopokról, a melyeket már kiástak és Athenbe szállitottak. Ezeket a czikkeket jóval azelőtt kellett eltemetni, mielőtt az Argivesek a várost meghóditották 468 ban Kr. e. Ez az alapigéknek egyik teljesülése: Neked adom az elrejtett kincseket és a titkos helyre tétetett gazdagságokat.

Egy vagy két éve mult, hogy ugyanazon német tudós, a ki ezen becses felfedezéseket tette, a régi Trója és vára alapfalainak feltalálásával lepte meg a világot s itt megtalálta Priamus király kincseit is: arany edényeket, koronákat, királyi pálczákat, hamutól és kiégett széntől boritva, jeléül azon tűznek, melyet Ilium szenvedett, midőn azt az Agamemnon hadserege felgyujtotta. És igy, miután a történészek megtagadták Trója létezését és kétségbe vonták Agamemnon és Priamus királyról szóló elbeszéléseket, mi egy nehány lábnyira beásunk a földbe és megtaláljuk az általok viselt koronákat, a kardokat, melyeket ők forgattak, a tálakat, melyekből ettek és a poharakat, melyekből ittak. Bizonyára, semmi sincs ugy elrejtve, hogy azt megtalálni, sem ugy eltitkolva, hogy megismerni ne lehetne.

Hasonlóképen a mi napjainkban fedeztettek fel és jutottak birtokunkba a sötétségnek ama kincsei, melyek Egyptom sirjaiban és Ninive sánczaiban valának elrejtve. Herodotus beszéli, hogy Cambyses, a persák királya, hogy sebesitette meg halálosan a szent bikát, Apist, midőn Egyptomot meghóditotta, „és“ — hozzá teszi — „a papok a bikát titokban eltemették“. Nehány évvel ezelőtt az egyptomi szent bika ezen elrejtett temetőhelye felfedeztetett és felnyittatott s a Dr. Abboth muzeumában New-Yorkban én is több mumiát láttam. Lehet, hogy ezek közül egy épen azon bikáé lehetett, a melyet Cambyses ölt meg Herodotus ideje előtt. Esaiás és Ezekiel könyveiben olvasunk Assyria hatalmas királyairól és Ninive gazdagságairól. Ninive romjai között egész szobákat találtak telve táblákkal, a melyekre ékirással a legkülönfélébb nagy fontosságu dolgok voltak metszve. Ugy látszik, hogy ez egy közkönyvtár volt a nép számára, mert a könyvek közül egyik azt állitja, hogy Assyria királya, Asshurbanipal, ezeket a dolgokat az ő alattvalói oktatására iratta táblákra. Az assyriai királyok harczairól és győzelmeiről való tudósitásokat, királyi határozatokat, istenekről szóló lajstromokat, imákat és hymnusokat, szótárokat, naptárokat, természetrajzi müveket, csillagászati számitásokat, törvényes szerződéseket, országos eseményeket és hasonlókat foglalnak ezek magokban. Ninive 625-ben Kr. e. gyujtatott fel, és ezek a táblák azóta napjainkig el voltak temetve; de most a kutatók és tudósok szorgalma által napfényre kerültek ezek a könyvtárak, az ékirás betüi megfejtettek és a sötétség eme kincsei a világnak átadattak.

Az általunk beszélt nyelvbe is Isten történeti tényeket rejtett el. Azok a kis jelentőségü szók, a melyek oly könnyüeknek, hajlékonyoknak, minden kigondolható módon idomithatóknak, a társadalmi miveltség fokonkénti fejlődésével különböző dialectusokba áthullámzóknak, az emberi nem minden öszszecsoportosulásával új nyelvvé jegeczesedhetőknek látszanak — az embernek eme nyelve elévülhetlenebb emlék mint az ércz és márványoszlopok s oly eseményekről beszélnek, a melyek minden történetet megelőztek. Midőn ezt mondjuk, „Heaven“ (ég), egy szót használunk, a mely német „Himmel“-től (ég) származik és azon régi időre megy vissza, midőn a mi ősatyáink egy aryan törzsként voltak megtelepedve a nagy Himalaya hegyláncz lábainál és annak megközelithetetlen ezüstös csucsaira, magasba törő bérczeire, nagyszerü kőszirt-csoportozataira, átjárhatlan erdőségektől koszoruzott végtelen kiterjedésü o

dalaira feltekintettek, azt hitték hogy ott van az ég, az istenek lakhelye. Kevés évvel ezelőtt még senki sem ismerte a görögök vagy latinok eredetét. Minden irott történelem hallgatag és minden emlék néma volt e tekintetben. De az európai nyelvtudósok az ugynevezett öszszehasonlitó nyelvészet tudományával felfedezték, hogy a mai Európa öszszes nyelvei, kevés kivétellel, testvérnyelvek, hogy a görög, latin s ezeknek származékai egyfelől, a kelta, német és szláv nyelvek másfelől mind egy nagy családhoz tartoznak, a melynek a régi hindu, perzsa, sanskrit és zend nyelvek legrégibb testvérei. Aztán a szavak öszszehasonlitása által azt is kitalálták, hogy minő állapota volt ezeknek a néptörzseknek, midőn közép-Ázsiát elhagyták. Minthogy, például, a földmivelésnél használt szók a görögben és latinban különböznek a régi sanskritban használt hasonló szóktól, ebből azt is megtudták, hogy a földmivelést azután találták fel, miután a görögök és latinok kiköltöztek Ázsiából. Ellenben a pásztori életre vonatkozó szók ugyanazok levén, ebből megtudták, hogy kiköltözésökkor nyájőrök és pásztorok voltak és magukkal hozták ama szavakat. Azok a szavak, melyeket Európába telepedésök után találtak fel, a miveltségben ide érkezésök után tett előhaladásukat jelzik.

De nemcsak az emberek munkái vannak elrejtve ilyen formán nagy időre, hogy végre felfedeztessenek, hanem Isten a természetbe is kincseket rejtett el, melyek ezredévekig felfedezetlen maradnak és végre nyilvánságosokká lesznek. Mily számos ilyen titok lepleztetett le a mi időnkben? A nap sugarainak egy részében bizonyos vegytani erő volt elrejtve, a mely a jelen évszázig várt, hogy felismertessék. Ez a vegytani erő felfedeztetett és most a nap lerajzolja arczképeinket és képeket ád a Himalaya hegyeiről. Ugyanazon nap sugárnyalábjában egy más tulajdonság volt elrejtve, a mely szintén felfedeztetvén, kezünkbe adta az eszközöket, melyeknek segitségével ki lehet találni, hogy minő vegytani elemek égnek a napban és csillagokban. Nem sok éjjel ezelőtt egy harmadrendü nagysággal biró csillag tünt fel a Hatytyuban és bebizonyult, hogy annál sokkal kisebb, csakhogy eredeti fényét negyvenszer multa feljül. A távcső megmutatta, hogy az egy iszonyu hydrogen gáz égés volt, hasonló ahoz, a melyet a vegyészek vegyműhelyeikben a viz felbontása által csinálnak. Ilyen felfedezéseket tesznek az emberek naponta a természetben. Semmi kétség, hogy millió meg millió titok van még elrejtve a körültünk levő dolgokban: lappan-

gó erők, melyek felfedezésre várnak a jövő nemzedék hasznára. A titkos helyeken elrejtett eme kincsek ott vannak az általunk beszivott levegőben, a lábaink alatti földben, a fellegekből lehulló esőcseppekben — hasznos titkok, melyek nagy szellemre várnak: csodák, melyek jövő felfedezők által oldatnak meg, ugy hogy el-mondhatjuk, miszerint mi ma a jövő kor felfedezetlen csodái kö-zött élünk. A levegő körültünk, a föld alattunk, a tengerek vize telve vannak egy titkos jövővel.

Nem különben az ember lelkébe is a sötétségnek más kin-csei vannak elrejtve. Mily titkos gazdagságot rejtett el Isten az emberi lélekbe!

„Sem a végetlen chaos, sem
A legmélyebb Erebus legsötétebb barlangja,
Sem valamely vak űr, melyet a képzelem
Álmában teremthet, nem lehet forrása
Oly nagy félelemnek, mint az, melyet érzünk
Ha gyakran lelkünkbe: az ember lelkébe nézünk.

Gondoljatok arra az erőre, melylyel egy Homer, Plató, Dan-te és Shakespeare lelke birtak, hogy azzal műveket teremtsenek, melyek az olvasók millióinak lelkét fogják táplálni örök időkön át.

De a mi ennél is több, gondoljátok meg, hogy Isten minden ember lelkébe még bámulatosabb erőket rejtett el, az igaz és nem igaz, a jó és rosz, a kötelesség, becsület, tisztaság, szabadság és józanság, a végetlen és örökkévaló eszméit. A bölcseség ezen kin-cseit rejté el Isten az ember lelkébe; egy napos teremtményét fel-ruházta oly erővel, hogy a tér és idő végetlen korlátait is átlépje és a mindenek mindenható atyjával érintkezzék. A legszegényebb és legtudatlanabb gyermeknek, a ki vasárnapi iskoláinkban tanul felébrednek lelkében ezek a magasztos eszmék, a melyek megma-radnak akkor is, mikor a nagy földteke, minden lakóival egyetem-ben hasonlóan az eltünő álomképekhez, oda lesz. Különös, hogy Jé-zus erre gondolván, igy kiáltott fel: „Köszönöm neked oh atyám menynek és földnek ura, hogy elrejtetted ezeket a dolgokat a böl-csektől és eszesektől és megjelentetted azokat a kis gyermekeknek" Nem az okoskodás vagy elmélkedés, nem a könyvekben való bú-várkodás vagy mélységes olvasmányok által lehet ezeket a legna-gyobb igazságokat megismerni, mert ezek az isteni kijelentések melyek hitet, reményt és szeretetet öntenek az ember keblébe csak az alázatos szivüeknek és tiszta lelküeknek, a kik azok isme-retére őszintén vágynak, nyilatkoztatnak ki.

A lélek mélyeinek minő sötét helyein vannak elrejtve azok a bámulásra méltó erők, a melyek az élet küzdelmei és bajai között néha egyszerre nyilvánvalókká lesznek? A mint napjaink haladnak, gyakran ugy találjuk, hogy a mit egykor lehetetlennek gondoltunk volna, képesek vagyunk megtenni, képesek vagyunk elhordozni csapásokat, a melyekről egyszer azt hittük volna, hogy azok minket megölnének. Minő titkos forrásból fakad fel a fentartó hit, a nyugodt bátorság, az elhatározás tenni és elhordozni oly dolgokat, a melyekre nekünk példát adnak más emberek, a kikben azelőtt szintén soha sem jelentkeztek hasonló tehetségek? Ezek az elrejtett kincsek, ezek a lappangó tehetségek, ezek a viszszatartott erők minden lélekben megvannak. Senki sem mondhatja meg, hogy mit nem lenne képes megtenni, midőn eljő az idő, mely ereinek és tehetségeinek felhasználására kényszeriti. A hivőnek mindenek lehetségesek. Soha sem ismerjük addig saját erőinket, a mig nincs bátorságunk azokat próbára tenni. Jézus azt mondja, hogy ha anynyi hitűnk volna mint egy mustármag, azt mondhatnók eme hegynek: „Szakadj le innen a tengerbe“, és ugy lenne. Ezen merész hasonlat által Jézus meg akart győzni minket a bennünk levő kimerithetlen lelki erőkről. Legyen bátorságtok szembeszállni a gonoszszal és félig már legyőztétek. Legyen bátorságtok hozzákezdeni a jóhoz és már csaknem meg van téve.

Jézus maga legnagyobb bizonysága ezen végetlen erőknek, a melyek a lélekben elrejtve vannak s előhivásra várnak. Ő minden tekintetben hozzánk hasonló volt, lényegileg nem különbözött más emberektől. De a maga feltétlen odaadása által az isteni akaratnak, a maga feltétlen és tökéletes bizalma által az isteni szeretetben, a maga teljes alárendelése által az Isten igazságával szemben a világnak egy oly kijelentésévé lett, a melyből ez már 18 évszáz óta táplálkozik. Ez idő óta az emberi nem legmagasabb miveltsége az ő szavaiból nyeri az éltető nedvet. Az emberiség nemcsak egy jelképes szertartásban, de valóságban az ő testét ette és az ő vérét itta. Az Isten igazsága, a melyért ő élt és meghalt, az Isten szeretete, melyet ő kijelentett, ezek valának az ő teste és vére, az ő lényének lényege. Az ő egész élete ezekben volt, és mivel magát teljesen az ő fajának teendő szolgálatra szentelte, a legfőbb igazságokat tanitván és azok szerint élvén, ezért lön egy új miveludési korszak alapitója.

Mondják néha, hogy Pál volt a kereszténység valódi megalapitója, mivel ő ragadta ki azt a judaismusból és tette egyetemes vallássá. Pál bámulatos munkát végzett, oly munkát, a melyet mi még most se tudunk illően méltányolni. De hogy vitte ő azt véghez? Honnan nyerte az erőt annak végrehajtására? Halljátok őt magát: „A mely életet most élek a testben, az Isten fiában való hit által élem" — „kiben" — t. i. Krisztusban — „a bölcseségnek és ismeretnek minden kincsei el vannak rejtve". Pál örömmel nevezi magát a Jézus Krisztus szolgájának; a békét és reményt, a bátorságot és hitet, mikkel bir, mind egyedül a Jézusnak tulajdonitja mint forrásnak; kinyilatkoztatta, hogy Jézus Krisztus lett nekünk Istentől bölcseség, igazság, szentség és váltság; kinyilatkoztatta hogy senki más alapot nem vethet, mint a mely egyszer vettetett, mely a Jézus Krisztus. Bizonyára, a Pál lelke teljesen át volt hatva a Jézusban való hit által és ezen hit ereje által cselekedett mindeneket.

Azok a tények, melyeket a Jézus életéből ismerünk, kevesek és az ő tanitásairól szóló tudósitások is igen kicsi könyvbe beleférnek. Ő még mindig egy fölfedezetlen titok előttünk, nem vagyunk képesek az ő csudálatra méltó lelkének mélyébe bepillantani. Mégis, a mint az ő igéit olvassuk, a mint az ő szent életén gondolkozunk, mindanynyiszor a legnemesebb lélek képe tűnik előnkbe, egy oly nemes lélek képe, a minőről a világ valaha magának fogalmat képes alkotni. Ő emeli fel lelkünket a legmagasabb eszményhez, a melynek felfogására ez képes lehet. Ő áll mint egy megvalósitandó példánykép az emberiség előtt. És ha a nagy eredmények megfelelőleg nagy okot feltételeznek, ugy azon hatalmas folyamnak eredete is, a melyet mi kereszténységnek nevezünk valamely csudálatra méltó nagy dologra vihető viszsza, és ez nem egyéb, mint azon rendkivüli személynek, a názárethi Jézusnak élete.

Ugyanazért tévedésnek tartom a mi barátaink, a szabad vallásuak (Free Religionists) részéről azt, hogy ők kicsinylik Jézust és azon nagy hit helyett, a melyet ő alapitott, a gondolatoknak egy iszonyu nagy kiterjedésü rendszerét kivánják alkalmazni, a melyet ők az emberiség vallásának neveznek. Az emberiséget nem lehet nagy embereinek lealázásával emelni. Ezek birnak a legnagyobb befolyással arra, hogy az emberiség magas pályáján előre tolassék. Ha mi az ámerikai történelemből kivennők oly embereknek életét és befolyását, mint Washington, Franklin, Sam Adams, John Quincy

Adams, Abraham Lincoln, Channing, mennyivel szegényebb lenne a mi országunk. Száz hasonló embernek kitörlése az emberiség történetéből vajmi mélyen alá sülyesztene ennek helyzetét, mily genge és szegény lenne egyszerre. És ha kiveszszük a történelemből egyedül a Jézus életét, ha kitöröljük az ő ragyogó példáját s gyanussá teszszük lelkének tisztaságát, jóságát és nagyságát, ez által meghatározhatlan, de mindenesetre igen nagy mértékben meggyengitjük a remény forrásait s a haladás elemeit az emberi természetben. Egy nagy költő mondja, hogy Göröghon és a görög hősök annyit tettek az emberiségért, hogy

Ki szépre lelkesűl,
Ihletet erre Göröghontól nyer.
S ki zsarnok fejére kardot emel,
Göröghon hősire tekintve rohan
Halálba inkább, minthogy éljen
Szabadságtól megfosztottan.

Ha a történelem nagy hősei, az emberiség nagy költői, a nagy gondolkozók arra tanitanak, hogy életünket felségessé tehetjük, menynyivel többet tesznek erre nézve az ihletett lelkek, a melyek oly közel élnek Istenhez, hogy a világot mintegy az isteni jelenlét érzetével tölthetik be. Mily iszonyu veszteség lenne az az emberi természetre nézve, ha mi is azokat követnők, a kik a Krisztusban való hit megsemmisitésén munkálnak — kétségbe akarván vonni azt, hogy volt a világon egy ember, a ki tökéletes életet élt, a ki Istennek szent fia volt, mindig az atya keblén nyugodván, a ki nekünk édes testvérünk, a legbensőbb viszonyban állván szüntelen a legalsóbb rendü emberrel is közöttünk, a ki a legfelségesebb lény volt, a kit valaha a világ látott, teljes életét arra szentelvén, hogy keresse és megtartsa, a mi elveszett, hogy a bánkodónak vigasztnyujtson és a bűnösöket felemelje az ők nyomorukból a bűnbocsánat és béke érzetére.

A keresztény vallás czélja világosságra hozni „a titkos helyeken elrejtett kincseket“ a mi életünkben — megmutatni, hogy a vágynak, a hitnek, a reménynek, az önfeláldozásnak, a szeretetnek minő erőit rejtette el Isten a lélekbe. A Krisztus reményt s igy bátorságot önt belénk és ez a bátorság igazolva van a tapasztalat által. A legszegényebb és legszerencsétlenebb teremtés életében is voltak pillanatok, midőn ennek kebelét a legönzetlenebb érzések hevitették. Még Legree is, a kegyetlenség szörnyképe egy mai napsági költeményben, kinos szemrehányásokat érzett keblé-

ben, midőn a hajfürtre tekintett, mely őt gyermekségére s édes anyja szeretetére emlékeztette. A legkeményebb sziv meglágyul a halál előtt. Midőn a haza veszélyben van, egy időre minden ember hazafivá lesz. Elfelejtik világi érdekeiket, szűklátkörü politikájukat, torzsalkodásaikat, gonoszságaikat. Egy oly nagy veszély hallására, mint a brooklyni égés vagy az ashtabulai szerencsétlenség egy rokonszenves érzés lüktet át az egész országon és az egész világot atyafiságba hozza egymással. Ebből láthatni, hogy nyomor, bú és bánat mi módon teremtenek rokonszenvet, mi módon ébresztenek felelősséget, és mi módon készitik elő a jobb napokat.

Jézus Krisztus azért jött, hogy megkeresse és megmentse a mi elvesztett, azaz, hogy megtanitsa nekünk, miszerint senki sincs egészen és örökre elveszve. Ha Krisztus keres tégedet, te megtaláltatol. Ha Krisztusnak, ki az Isten tökéletes szeretetének képmása, hite van benned: legyen neked is saját magadban. Ha Isten nem akarja, hogy valaki elveszszen : nekünk nem kell hagyni magunkat, hogy saját hibáink és gonoszságunk miatt elveszszünk, hanem a szép, nemes és jó keresésére és követésére kell magunkat szentelni.

Egész életünk teljes titkokkal — elrejtett kincsek lábaink alatt, hasonlóan a mycenaei és trójai gazdagságokhoz, a melyeket sok nemzedék gondtalanul taposott, nem ismervén az alant levő gyöngyöket és aranyot. Titokteljes lehetőségek vannak mi bennünk, várva a megoldást. A bölcseség kincsei, a tudomány kincsei, a szeretet kincsei várnak reánk. Ha hivek leszünk a szemeink előtt levő világossághoz: meg is találjuk azokat.

Ez a világ egy oly nagy terv szerint van berendezve, hogy abban mindig lesznek titkok. A mai nap titkait a holnap megfejti, de akkor aztán ismét valószinüleg más titkok fognak mutatkozni, a melyeket mi most nem látunk. A gonosz egy titok, a bűn is titok, a halál is titok.

A hittudományban és vallásban a titok alatt gyakran valami oly dolgot értettek, a mit hinnünk kell a nélkül hogy értenők, sőt értelmünk ellenére, minthogy azt soha sem lehet megérteni. Ha valamely tantétel ellenkezik saját józan okosságunkkal és erkölcsi érzésünkkel, azt mondják nekünk: „Ez titok". Igy a katholikusok titoknak nevezik az átlényegülést, a protestánsok titoknak a szentháromságot és tőlünk azt kivánják, hogy higyjük azokat ámbár józan eszünk ellentmond vagy másképp is érthetetlen dolgok.

Ámde a szentirásnak a titokról szóló tana egészen különböző ettől. És ez ebből áll — nagyon sok dolog van, a mit most nem lehet megfejteni. Isten elrejtette azokat. Előbb utóbb azonban ezek is nyilvánvalókká lesznek. Mikor ez az idő megérkezik, hinni fogjuk azokat. De addig semmit sem hihetünk felőlük, hanem békével, reménynyel és bizalommal kell várnunk azoknak kijelentését. Soha sem kell azt mondnunk, hogy hiszünk valamit, a mit nem látunk igaznak lenni, mivel ez anynyi mint hazugság által keresni Istennek tetszését. Mint véges és tökélytelen lényeknek, meglehet hoszszasan kell várakoznunk, mig alkalmasok leszünk egy titok megfejtésének látására.

„Most tükör és homályos beszéd által látunk“ — mondá az ihletett apostol, mely hasonlat is csak tökéletlen — „de akkor szemtől szembe“. „Most rész szerint van bennem az ismeret, akkor pedig lészen ugy, a mint tanittatom“. Maga Pál is minden ő mély belátásával, minden neki adatott kijelentésekkel, elismeri, hogy csak rész szerint van benne az ismeret.. Ő nem dogmatizált, mintha nézetei teljesen helyesek volnának, hanem igy szólott: „Minekutána eljövend a tökéletes teljesség, akkor eltöröltetik, a mi rész szerint való. „Ha Pál nem vonakodott kimondani, hogy az ő hitnézetei elenyésznek és idővel igazabbak által helyettesittetnek, nem különös dolog-e, hogy az egyházak azt gondolják, hogy az ők hitczikkeik, csinálták légyen azokat akár a püspökök Niceaban, akár a presbiterianusok a Westminsterben örökre meg fognak maradni? Mi a mi régi véleményeink horgonyával megkötjük magunkat és az élet folyamát folyni hagyjuk, a nélkül hogy aval magunk is tovább haladnánk. Mi attól félünk, hogy Isten kimeritette a maga ihletését, midőn tudtára adta atyáinknak, hogy minő hitczikkeket és szertartásokat csináljanak és számunkra már egy sem maradt.

Mind ez tévedés. Isten épp oly közel van hozzánk, mint volt hozzájok. A madár tökéletes módon rak magának fészket tavaszszal, de a következő tavaszon ismét mást rak; nem megy viszsza a régibe. Bizik az Isten új ihletésében, hogy az minden új tavaszszal megújul. Mi pedig viszsza járunk a mi régi fészkeinkbe, a régi hitczikkekhez, mig azok darabokban hullnak alá az elkorhadás miatt és nem hiszszük, hogy Isten megsegit minket is éppen oly jókat csinálni, mint amazok valának. A madár bölcsebb, mint mi vagyunk.

Miden titok egy jövő kor profeciája, a mely attól várja felderitését. Minden feladat, melyet itt meg kell fejtenünk, bizonyos jövő megfejtésre mutat. Minden nehézség, melylyel az időben találkozunk, az örökkévalóságra utal. Minden sötétség, homály, rosz és fájdalom, mi e világon minket körülvesz, a halhatatlanságnak meganynyi jegyei, s igy szólnak hozzánk: „A mit most nem láttok, ezután meglátjátok. „Az élet egyfelől teljes titok, másfelől ezen titkok szünteleni kijelentése, folytonos homálylyal boritva egyfelől, örökre megvilágitva másfelől.

Igy lesz a jelen és jövő élet egy. Igy száll az ég a földre. Igy jőn Krisztus mint testvér oldalunk mellé. Igy sétál Isten az emberrel most a déli napfényben elrejtett világon, a mint sétált volt Ádámmal a kertben az est hűsében.

Isten megmutatja magát nekünk a sziv ezen elrejtett emberében, annak kiszámithatlan, határtalan erejében és tehetségeiben; a kebel megmérhetlen vágyaiban, annak legyőzhetlen hitében. Ezeknek elemei, a mint láttuk, minden lélekben megvannak. Következőleg itt és mindenütt az Istenben bizni tanittatunk. Sötétségről világosságra, halálból életre, a látott dolgok után azokhoz, a melyeket nem láttunk, gyalázatból dicsőségre, vétekből szentségre, az időből az örökkévalóságba. A mi egész életünk igy el van rejtve Krisztussal Istenben.

---

# A SZÉKELY-KERESZTURI UNITÁRIUS KÖZÉPTANODA KÖNYVTÁRA.

SÁNDOR JÁNOSTÓL.

A 18-ik század utolsó tizedében veszi kezdetét a nevezett könyvtár, tehát egykorunak mondható az iskolával. Valamint iskolánk, ugy könyvtárunk sem fejedelmi alapitvány szüleménye. Az afféle elkényeztetéshez, hogy egy cselekednék az egészért, intézetünknek nem volt alkalma hozzászoknia; mert az az egy hiányzott s hiányzik ma is. S e hiány tulajdonában nagy jó rejlik reánk nézve! Ez mindnyájunkat a közjó előmozditására ösztönöz. Átment vérünkbe, meggyökerezett lelkünkben, hogy magunkat magunknak kell támogatni, még pedig folytonosan, ugy szólva: intézeteink iránt való buzgóságunk permanens kell hogy legyen.

A könyvtárnak egyesek adományaiból való gyarapodásáról bizonyit a következő czimü catalogus: „conscriptio et digestio librorum nobili gymnasio sz. kereszturensi collatorum, vel sumtibus bibliothecae comparatorum". Továbbá: Explicationes locorum veteris et novi testamenti etc. autore Eniedino, ugyanis a könyvtárban e munka czimlevelének második lapján ez áll: „ab anno 1798, Illustri gymnasio unitariorum in Székely-Keresztur Architectato confertur sub anathemate perennaliter, a R. Dno Ecclesiaste Georgio Boldisár de Vargyas oriundo". Ez az emlitett conscriptioban 1799-re van bévezetve.

Körmöczi János egy deductiot terjeszt a consistorium eleibe 1811-ben; ebben a könyvtárra tartozólag ez áll: „Csoma [1]) legált egy thekát könyvekkel. Molnár, volt Csehédfalvi pap is egy nehányat. Sándor József, egy görög testamentumot, Simon Kristóf Herodotust, Thucydidest. Nagy Gergely, minden poëmáit"; de mely években, az el van hallgatva.

Kelemen Béniám, szent-mihályi pap, 1806-ban, a generalis notarius Nagy Zsigmondhoz irt levelében emlékezik egy kis thékácskáról.

[1]) 1790 és 92 körül állott a k. solymosi unitárius ekklézsiában egy szépen virágzó iskola Csoma nevü iskolamester vezetése alatt. Ez lehet a kérdésben levő Csoma. Ez iskolában kezdette tanulását Augustinovich Pál.

E régebbi adatok, de főkép az emlitett conscriptio et digestio librorum etc. nyomán állithatni öszsze, ha hiányosan is, a könyvtár történelmét. Szokásban volt hajdan, hogy az elhalt belső emberek könyveiből az utódok adjanak egy vagy több darabot a kolozsvári iskola könyvtára gyarapitására. Erről nem volt akkor törvény, de az 1823-iki főtanács 19. sz. a. és az 1837-iki 62. sz. a. meghatározta, hogy hat darab adassék a kolozsvári iskola könyvtára számára és az igy békerülendő könyvek duplumai a tordai és sz. kereszturi iskoláknak küldessenek. Ez a határozat aztán később eltöröltetett s a könyvek küldése csak az önkéntességre bizatott 1839-iki főtanács 10. sz. a. [1]). Igy és másféle önkéntes adakozások nyomán, s nagyon kis mértékben az intézet pénzerején, létesült e könyvtár.

A könyvküldést parancsoló emlitett főtanácsi határozatok, kicsinyben és más alakban, azon országos törvények mintájára hozattak, a melyek megszabják azt, hogy a magyar akadémia és muzeum könyvtára számára az országban megjelent könyvek-, füzetek- stbből egy ugynevezett köteles példány küldessék.

Nincs semmi adatom arra, hogy valaki pénzbeli vagy átalában oly alapitványt tett volna, mely évenként a könyvtár javára kamatoznék. A könyvek használatáért se az intézet növendékei, se mások, semmi dijt nem fizettek és nem fizetnek. Az újabb időben az új tanulók névbeirási díját hallottam könyvtári czélra fordithatónak lenni; de hogy ez mikor és hol hozott határozaton alapulhat, nem tudom. Ez a 8—10 forintnyi évi bevétel [2]) nehány év óta csakugyan könyvek szerzésére fordittatik. De menjünk viszsza a kezdetre.

1797-ben [3]) csehédfalvi [4]) pap Molnár György 1 darab könyvvel, Sándor József 4 drb, Sándor János 1 drb. Baczó Mihály 1 drb és Boldizsár György, a kiről már fennebb emlékeztem, 1 drb, együtt 8 drb könyvvel vetik meg a könyvtár alapját. 1798-ban: Molnár György 8 drb, siménfalvi mester [5]) Bodor János 3 drb, korondi

[1]) Mikó Lőrincz: „az erdélyi unitárius vallásközönség igazgatási rendszere“ 150. §. (kéziratban).

[2]) A névbeirási díj egy személytől 30 kr.

[3]) Az idézett conscriptio et digestio librorum etc. szerént.

[4]) Lásd: Protocollum confectum in usum Ecclesiarum unitariorum in tractu Kereszturiensi etc. Anno domini 1799. E jegyzőkönyv czimlevelének második lapján „futura pro memoria“ meg van jegyezve, hogy ez s ez ekklézsiában ki volt a pap és mester.

[5]) Lásd idézett Protocollumban.

pap Nagy Gergely 1 drb, szentgericzei pap és esperes Kozma Mihály 2 drb, kis-solymosi mester Csoma István 1 drb, kereszturi pap Rafaj Sámuel 1 drb, Derzsi Mihály pap 2 drb, együtt 18 darab könyvet ajándékoztak. 1799-ben: Molnár György 5 drb, Kozma Mihály 1 drb, és Fekete Sámuel 1 drb, együtt 7 drb. 1801-ben: Csoma István 13 drb, Ács Mózes 1 drb, együtt 14 drb. 1804-ben: homoród-almási pap Uzoni Péter 1 drb. 1806-ban: Máté Elek 4 drb, Simén János 1 drb, szentgericzei pap Kozma Gergely 1 drb, Csoma István 1 drb, együtt 7 drb. 1813-ban: tanár Szabó Sámuel 1 drb. 1814-ben: Sándor József 1 drb. 1816-ban: Máté Elek 5 drb, N. N. 2 drb, együtt 7 drb. 1817—20-ban: vétetett a gymnasium cassájából 9 drb. 1822-ben: a. boldogaszszonyfalvi pap Brotár Ferencz 5 drb. 1823-ban: a gymn. költségén 9 drb. 1824-ben: György László 53 drb, Jakab Gergely 2 drb, együtt 55 drb. 1825-ben: Máté Mózes 78 drb, tartsafalvi Pálfi József 23 drb, György László 2 drb, szent-mihályi pap Kelemen Beniám 8 drb, N. N. 2 drb, felső-fehérköri esperes Finta József 16 drb, Jakab Gergely 103 drb, Ferenczi György 1 drb, sz. kereszturi [1]) pap Kozma János 5 drb, Sándor József 2 drb, együtt 240 drb. 1826-ban: N. N. 3 drb. 1827-ben: Finta József 1 drb. 1829-ben Kozma János 27 drb, Vagyas Zsigmond 8 drb, együtt: 35 drb. 1830-ban: N. N. 7 drb, a gymn. költségén 3 drb, együtt: 10 drb. 1831-ben: e libris defuncti Rev. And. Boros [2]) 3 drb. 1834-ben: a gymn. költségén 2 drb. 1837-ben: a gymn. költségén 3 drb, Tibáld Sándor 1 drb, együt: 4 drb. 1839-ben: e libris def. Rev. Alexii Kozma 2 drb, e libris def. Rev. Mich. Végh 1 drb, N.. N. 2 drb, a gymn. költ. 1 drb, Per sortem lotterialem 5 drb, együtt 11 drb. 1840-ben n. solymosi pap Gyöngyösi István, Székely Sándor és Mózes egy-egy drb, a gymn. költségén 6 drb, együtt: 9 drb. 1841-ben: a gymn. költségén 2 drb. 1842-ben hasonlólag 4 drb. 1843-ban: e testamentali dispositione pie defuncti Sp. D. Michaelis Szentiváni 9 drb, a gymn. költségén 1 drb, együtt: 10 drb. 1844-ben: N. N. 11 drb, a gymn. költségén 1 drb, Székely Sándor püspök 2 drb, Siménfalvi pap Kolozsvári Arch. Sámuel 20 drb, e libr. def Rev. Beniamin Kelemen 6 drb, kereszturi pap Péterfi Elek 1 drb, e libris def. Rev. Georg. Dombi [3]) 4 drb, muzsnai pap Hatházi János

[1]) Lásd: Kozma, Temetési alapigék. IV.

[2]) Ujszékeli levita.

[3]) Szentmiklósi pap.

1 drb, együtt 46 drb. 1845-ben: szengericzei pap és esperes Farkas György 20 drb, e libris def. Rev. Francisci Kozma [1]) 3 drb. együtt 23 drb. 1846-ban: a gymn. költségén 1 drb. 1847-ben Vinczi Márton 1 drb. 1848-ban: Simó József 1 drb. Sem az év hogy mikor, sem az, hogy ki adta, nincs feljegyezve 44 drb után. Az ifjusági olvasó egylet ajándékozott, de nincs meg mikor, 20 darabot. Hasonlólag Jakab Sándor és Farkas Sándor egy-egy darabot. 1865-ben; hévizi pap Péterfi Sándor 4 drb. 1866-ban N. N. 1 drb. 1869-ben homoródalmási Mihály Domokos 32 darabot.

Különböző évek után felsorolt könyvek tesznek öszszesen 651 darabot. Ezek közül, a „conscriptis et digestis librorum"-ba tett megjegyzés szerint, 42 darab vétetett a gymnasium költségén; azonban a gymnasiumi kiadások között ennek semmi nyoma nincs. Protocollum erogationum e cassa expensarum annualium. Incipit Ao. 1813. mense Septembri. Sub Rectoratu Josephi Koronka. E jegyzőkönyv az 1844-ig terjedő kiadásokat foglalja magában; de könyvvásárlásnak semmi nyoma nincsen ebben.

Eddigi kalauzunk a conscriptio et digestio librorum több adatot nem képes rendelkezésünk alá bocsátani. A tovább hatolhatásra nézve apró papirdarabok segitségét kell elfogadnunk. A jegyzőkönyveket ez időkből nincs miért háborgatni.

Van egy jegyzék a könyvtárban, egy és fél ivnyi, melyen 168 sorszám alatt könyvek vannak bévezetve. Kék ironnal elől rá van irva: „a Pálfi thekában". Ez valószinüleg azt jelenti, hogy valamiféle Pálfi hagyománya s ezek aztán — vagy a gymnasium, vagy pedig a hagyományozó egy külön állványnyal tisztelvén meg azokat — egy Pálfi thekában vannak elhelyezve. Tovább kutattam s végre, a már sokszor idézett conscriptis et digestis librorumtól nem meszsze, egy negyediv papiron ezt találtam: „beirandó és rendezendő könyvek. 1.) a Pálfi Dénes ur 163 darabból álló könyvtára. 2.) a Nagy Elek ur 44 darabból álló ajándéka. Ki és mikor irta? Nem tudom Anynyit az időre nézve azonban mégis koczkáztathatok, hogy a Pálfi thékát bizonyosan az idősb Pálfi Dénes állitotta s az ő életében jöttek a könyvek Keresztúrra.

Most lássuk nem az egy, de több helyen hányódó levéltárt!

Az ötvenes években a magas helytartóság az E. K. Tanács

---

[1]) Csekefalvi pap és a sz. keresztúri m. k. áll. tanitóképezdei igazgatótanár Kozma Ferencznek az édes atyja.

útján négy darabot küld a könyvtár számára. Hasonlólag az erdélyi gazdasági egylet két darabot [1]).

A gymn. egyik buzgó gondnoka kénosi Jakab Lajos 1851 május 19-én Sz. Udvarhelyről ezt irja Koronka József igazgató-tanárnak: „még a forradalmi időszak előtt kieszközöltem vala, hogy az udvarhelyi casinó könyvtárabeli maradék nehány könyvek s egyéb accessoriumok kereszturi gymnasiumunk könyvtárának ajándékoztatnának. S a mint öszszegyüjtögetni kezdettem azokat, béközetkezék a forradalmi idő s notarialis szobámban egyéb hivatalos irományokkal együtt ebben is sok kár okozódék. A mit lehete megkapnom, öszszeszedém s ezennel küldöm által". Ez értesités mellett jött egy jegyzék szerint: Jelenkor, folyóirat 2 drb, Erdélyi Hiradó 1837. I. II. félév 2 drb, Regélő 1837, I. félév 1 drb, Vasárnapi Ujság 1837-ből 2 drb, Szemlélő 1837, 1 drb, Pesti társalkodó 1837, 1 drb, Figyelmező 1837—1839, 4 drb. Századunk 1839, 1 drb. Diaetai tudósitások, kézirat, 4 drb. Maroth Bán, szomoru játék 1 darab. Atyátlan, szom. játék, 1 drb. Orosz birodalom statistikája 1 drb. Közhasznu ismeretek tára, teljes példány, 12 drb, öszszesen 33 darab.

1855-ben az E. K. T. 24. sz. a. irja a kereszturi igazgatóságnak: „az ide fogott lajstromban feljegyzett könyveket a kereszturi iskola könyvtárának ajándékozván (ki?), azokat lajstromozás s a könyvtárban elhelyezés végett küldi". Erről többet nem tudunk. A lajstrom hiányzik, igy a könyvekről és azoknak ajándékozójáról nem szólhatunk.

Csakugyan az E. K. T.-nak 1857 oct. 15-iki üléséből 377. sz. a. a következő leiratot kapta a kereszturi igazgatóság: „az E. Főtanács f. évi 31. sz. a. hozott határozata *hh.* szakaszában az E. K. Tanácsot megbizván, hogy a tordai és kereszturi altanodák könyvtáraira nézve szükségeseknek mutatkozó intézkedéseket megtegye s találja módját, hogy ezen könyvtárak is részint a kolozsvári könyvtárból — a menynyiben az alapitványi levelek sérthetetlenségével öszszefér — a duplumok átadásával, részint pedig adakozás, vagy más úton czélszerü növekedést nyerjenek. Az E. K. Tanács intézkedett, hogy a kolozsvári könyvtár duplumai számba vétessenek s felszólitja az igazgatót, hogy a maga részéről is gondolkozzék, miképen s minő útakon kellene s lehetne a kereszturi

[1]) Lásd a gymn. levéltárában.

könyvtár czészlerü növekedését és gyarapodását eszközölni s nézeteit közölje az E. K. Tanácscsal". Ez intézkedést ismételte az 1864-ki főtanács is, de hogy mi lett az eredménye, arról nincs adatunk.

Május 18-án 1864 vargyasi pap Gyöngyösi István — a mint egy kis jegyzék mutatja — részint édes atyja Gyöngyösi István meghagyásából tőle maradt könyvekkel, részint a maga saját könyveivel kivánván a kereszturi iskola könyvtárát szaporitani, ezen iskola iránti háládatossága jeléül ajándékozott 74 darab könyvet.

1867. okt. 16-án tartott igazg. gyülésen Marosi Gergely igazg. tanár bémutatja a Ker. Magvető három első kötetét, mint n. ajtai Kovács István ajándékát a könyvtár részére s béjelenti Vas Miklósné Szabó Anna 41 darabból álló könyvküldeményét is, de hogy miféle könyvek voltak, arról nincs semmi irás [1]). Ez a legelső jegyzőkönyvi esemény a könyvtárt illetőleg. Különben nincs benne semmi csodálkozásra méltó, hisz ez fennállásának csak a hetvenedik évében történt!

Tayler János Jakab: „The new catholic church" czimü munkájából két példányt küld az E. K. T. a könyvtár részére 1868-ban. Gyergyai Ferencz könyveit a kolozsvári iskolának hagyván, az azokból származott duplumokból emlitett úton 100 drb küldetett 1870-ben. Erről megvan a lajstrom.

Febr. 11-én 1871. tartott igazgatósági gyülésen Marosi Gergely bémutatja Jakab Elek, Királyföldi viszonyok czimü müvét, mint szerző ajándékát. Ez a második jegyzőkönyvi esemény.

Az 1872-ik év elején tanfelügyelő Sándor Mózes ajándékozott 78 drbot, nagyrészben újabb theologiai müvek német nyelven. Ajándékozó lajstromát birjuk. Ezzel ki van merülve a levéltár.

Nincs semmi adatunk, hanem csak hallomásból tudjuk, hogy miniszteri titkár Buzogány Áron 66 darabot hagyományozott; Orbán Balázs adta „a Székely föld" czimü munkájának 5 kötetét és hogy a Koronka József könyveiből tán 19 darab jött volna a könyvtárba.

E sorok irója mint könyvtárnok 1872 szept. 19-én vette át a könyvtár kulcsát. S szóljunk ugy a hogy volt. Az átadás megtörtént e szavakkal: „ott van, a mi van".

[1]) Szabó Sámuel könyveiből küldetett a 41 darab. Ez a jegyzőkönyvben el van hallgatva.

A könyvtári helyiség már régtől fogva egy nedves földszinti szobában[1]) levén a gymnasium északi szárnyában, 1872 szept. 19-én tartott igazgatósági gyülésen, ez évi zsinati főtanács 42. számu intézkedése értelmében, elhatároztatott, hogy az emeleten e czélra egy száraz és világos szoba vétessék használatba. Igy jelöltetett ki aztán a régi 13-ik, jelenleg 16-ik szoba.

A könyvek felszállitását tanulók segitségével az évi október 12-én megtettem. Az állványok felállitásában, a könyvek penész és porból való kitakaritásában tetemes segitséggel volt Gombos Sámuel tanártársam. Napokat töltöttünk ott, mig darabonként kitisztogattuk. Ideiglenesen nyelvek szerint rendeztük s az emlitett év végeig új catalogust készitettem. Béirtam mindent, a mit ott találtam s az eredmény lett 2296 darab könyv. A régi catalogus az ugynevezett conscriptio et digestio librorum e 2296 darab könyv közül csak 651-ről bir tudomással — s ezek közül is 48 drb után oda van irva: hiányzik; az irás újabb korból valónak látszik — 1645 darabnak pedig szinét se látta. Apró lajstromok, jegyzések, leiratok stb., a melyeket már elősoroltam, 634 drbról emlékeznek 1845-ből, de ezekről se a legnagyobb részben név szerint; tehát együttesen 1285 drb könyvről tesznek bizonyságot. Az új catalogus 1011 darabbal többet mutat fel. Honnan, mikor és kitől jöttek ezek ide?[2]) Fájdalom, nem tudjuk!

Hol feneklik e mulasztás? A könyvtárnokon? A könyvtárnokságról sem a jegyzőkönyvekben, sem a levéltárban nincs semmi adat; következőleg e hivatal létezéséről határozottan szólani nem lehet 1872-ig. Az igazgató lehetett a felügyelő, legalább ezt mutatja az, hogy a leiratok a könyvtárügyben csak igazgatóról emlékeznek és a könyvtárnok-név egyben sem fordul elő. A mulasztást e szerint, mely e könyvtár körül esett, hibául senkinek névleg fel nem tudhatjuk, sem a fáradalmakat nem méltányolhatjuk, mert az ezekhez megkivántató positiv adatokban szűkölködünk.

[1]) E szobának egy ablaka van s az is északra néz. S a mig ez a szoba könyvtári czélra használtatott fel, az az egy ablak is kétharmad részben bé volt rakva téglával. E fal képviselte a vasrostélyt.

[2]) Ezekre nézve tisztelettel fordulok mindazokhoz, a kik oly adatokkal birnak, a melyek a keresztúri iskola könyvtárára vonatkoznak, de ez ismertetésben nincsenek megemlitve, sziveskedjenek azokat velem közölni, hogy az iskola történelmének terjedelmes megirásánál — a melyet czélba vettem és a melyre az adatok nagy részét össze is gyüjtöttem — felhasználhassam intézetünk érdekében. — S. J.

A rendezést illető mulasztásokra némi halvány mentségül szol gál az alkalmatlan, pinczeszerü helyiség, a hol a hoszszas munkál kodás veszélyessé válhatott volna az egészségre. Hogy pedig e czél ra akkor jobb helyiség nem jutott, oka az iskolai épület nem elé terjedelmességében keresendő. De hogy az adományozók neveit adományaik menynyiségét pontosan mind fel nem jegyezték s á nem adták emléköket az utókornak, ezt nagy hibának tartom. Mos azonban lássuk az eseményeket.

Könyvtárnokságom első évében, u. m. az $187^2/_3$-ik iskolai év ben Kolozsvár város tanácsa megküldötte Jakab Elek „Kolozsvá története“ czimü művét a hozzátartozó „Oklevéltár“ és „felvilágo sitó rajzokkal“ együtt 3 darabban. Marosi Gergely igazgató taná ajándékozott 68 darabot s csakugyan az $187^1/_2$-ik iskolai évről névbeirási dijakból — fennebb már jelezve van mint könyvszerzé alap — nála levén 5 frt 17 kr, abba adott becsérték szerint 9 fr 30 kr. értékü könyvet, 17 darabban. Gyertyánffi István áll. ta képezdei ig. tanár 2 drb. Püspök Kriza János, intézetünk volt iga barátja: röpiratok, akadémiai értekezések stb. 76 drb. N. N. 1 drb Sz. udvarhelyi ref. tanár Kis Ferencz 1 drb. Énlaki nyugalmazo pap Vas Pál 238 drb. A pénztárból vétetett 3 drb. Ez évi gyar podás 409 drb, melyet az új catalogusba bévezetvén, az emlite iskolai év végén a könyvtárról való kimutatásom 1758 műről sz lott 2705 darabban.

Az $187^3/_4$ és $187^4/_5$-ik iskolai évi gyarapodás 55 mű 146 d rabban; $187^5/_6$-ik évi isk. évben pedig 16 mű 34 drb. Öszszes m ez isk. év végén 1829, darab szám 2885.

E három utolsó évi gyarapodást eszközölte N. N. 2 drbb az isk. pénztárból 6 drbbal. A sz. kereszturi praedagogiai kör e felolvasási estélyének jövedelméből a Czuczor-Fogarasi „Magy Nyelvszótára“ megszerzésére 30 frtot ajándékozván, az megvétete 6 drbban [1]). Dr. Lengyel Gyula 1 drb. Kozma Ferencz 1 dr Gyárfás Domokos 1 drb. Simén Domokos 2 drb. Marosi Gerge 16 drb. Kriza János 106 drb. Kovács János tanár 15 drb. Szen mártoni Sámuel 2 drb. Egyes kiadók küldöttek mutatványul kia ványaikból egy-egy példányt s irók is saját műveikből. A cata gusnak egy arra szánt rovatában minden könyv után az ajándékozó n ve látható, vagy pedig a forrás megnevezve, a melyből szere tetett.

---

[1]) 29 füzet.

A darabok száma fel van tüntetve, de ezzel még nincs a könyvtár becse kimutatva. Minthogy magyar nyelven van a több darab, szükséges irodalmunk azon korait figyelmünkre méltatni, a melyekből birjuk a termékeket. Irodalmunk új korából, az 1772 előtti időszakból, vannak, nem sok ugyan, de becses példányaink. A legújabb korból, 1772-őn innen, irodalmunk újjászületési, a nyelvújitás és az akadémia korából már gazdagabb gyüjteményünk van.

Ez után következnek menynyiség tekintetében a latin és görög, azután a német, franczia és angol nyelven irottak. Ez utóbbiakon több újabb, mint régibb termékekkel birunk.

Öszszevéve az emlitett nyelven irottakat, a tudomány különböző szakaira nézve elmondhatjuk, hogy a hittudományi és az ehez tartozó rokon irodalom leggazdagabban van képviselve könyvtárunkban. Bölcselem jog- és államtudományok mellett a történelmiek és az ehez tartozók vannak többségben. A természet-, menynyiségtani, nyelvészeti tudományokat szerény körre szoritotta az ó-classikai irodalom. Az újabb classikai irodalomból, különösen a külföldiből, csekély kincs jutott ide.

Igy állott a könyvtár az 187⁵/₆-ik iskolai év végén. De ez emlitett évben nagyszerü mozgalom keletkezett annak nagyobbá és még becsesebbé tételét illetőleg. Czélba vette volt a gyarapitást az E. Főtanács még 1857 és 1864-ben is, a mint ez előbb emlitve is van, hanem az, daczára a jó akaratnak, csak szándéknak maradott ez ideig. Most országos levéltári igazgató Jakab Elek hitrokonunknak hivatala folytathatása végett át kelletvén tenni lakását Kolozsvárról Budapestre családjával együtt; az átköltöződés nehézségei aggodalmat okoztak neki s ezt közölte képezdei igazgató tanár Kozma Ferencz öcscsével, a kivel nem csak rokon, de irodalmi levelezésben is áll. Különösen könyvtára okozott nehézségeket. Fel nem költöztetheti, ott nem hagyhatja; el kell adnia. Budapesten az akadémiánál, vagy az angoloknál lennének vevői. Nem szivesen adná ki a hazából. Elajándékozná, még pedig, a mint szive súgja, a kereszturi iskolának, de esze ellentmond; mert számos gyermek, terhes család, anyagi viszonyai állanak elő parancsolólag és kérőleg: hogy a szükségnek ez is egy enyhitője s a családos apának, a midőn a közügyek oltárán áldozik, nem lehet, nem szabad az övéiről elfelejtkezni.

*

Kozma Ferencz ajánlotta: ha áruba bocsátja könyvtárát, adja a keresztúri iskolának s valamiképen találunk módot illő árban való megvételére. Ez ajánlat után, 1875 decz. 28-án, Budapestről irja Kozmának: „keresztúri gymnasiumunk külső kiszépitésén repes szivem örömében. Fretwell ur érdeme roppant nagy, nagyobb mint most el tudjuk képzelni. De a külső díszhez belső felépités kell, mert a szép test csak szép lélekkel lesz isten képévé“.

„E végre igy gondolkozom magamban: ha Kereszturon erős 6 osztályu gymnium akar lenni, könyvtárának lenni kell. Ez conditio sine qua non. Az enyim 1500—1800, tán több darab(?) is. Én átadnám ugy, hogy régi szándékom szerint a megállapitandó öszszegnek egy negyed részét ajándékul engedném át, a többit fizetnék“.

E levél vétele után Kozma Ferencz figyelmébe ajánlotta Daniel Gábor főispán és iskolai gondnoknak a könyvtár megvételét s kérte, hogy ha maga is az ügyet anynyira fontosnak tekinti, mint ő: venné kezébe a kezdeményezést és vezetést. Erre Daniel főispán, a ki az iskola épületének megnagyobbitásánál is 1867 től fogva a legfőbb szerepet vitte, a ki szóval, tettel a legelső volt s a gondnoki állást igazi lelkiismeretességgel töltötte bé — ezt irja Kozmának: „én a közügyekért nem tehettem anynyit, menynyit hajlamomnál fogva óhajtottam volna tenni; mert első sorban családomért kellett fáradnom és annak jövőjét némileg biztositanom, de e mellett valamit mégis tettem a közügyért is, és még tenni szándékom. Szivesen felajánlom közremüködésemet a kérdéselt könyvtár ügyében, mert meg kell vennünk okvetetlen“.

Ez után a levelezés még sűrübbé vált Kozma Ferencz és Jakab Elek között. A könyvtárvásárnak Kozma lett apostola Kereszturon és a vidéken s megindult a mozgalom egy értekezlet és concert létesitésére nevezett czélra. A könyvtár catalogusának elkészitésével Jakab Elek megbizta Nagy Jánost, a kolozsvári egyetemi tanács jegyzőjét és jó emberét s hogy a tervbe vett értekezletre küldje is bé Keresztúrra azt.

Főispán Daniel Gábor 1876 ápril 29-ére az értekezletet Kereszturra öszszehivta. Emlitett napon nagy számmal gyültek öszsze a hitrokonok és más közügybarátok, s főispánt elnöknek s Kozma Ferenczet alelnöknek választván, a rendes gyülés megalakult. Elnök a tagokat üdvözli s meleg érdeklődéssel adja elő a könyvtár ügyét s hangsulyozza annak culturalis hasznát Kereszturra és vidékére

nézve, de hogy a vásár mikéntjére tájékozhassuk magunkat, felkéri Kozmát, mint a ki a tulajdonossal levelezésben áll, hogy e tekintetben tegyen előterjesztést. Felszólított sajnálattal jelenti, hogy a catalogus nem érkezett meg, de jött Jakab Elektől egy levél e hó 25-ről, melyben könyvtárának a sz. kereszturi középtanoda részére leendő átadása tekintetében érdemleges, határozott végnyilatkozatát megteszi s azt a következő pontokban adja elő:

I.) Könyvtáram alkatrészei: a.) unitariumok, b.) ungaricumok, c.) magyarországi és erdélyi történet, d.) nagyobbára római classicusok, kevés görög, forditásban, e.) kézirati drága gyüjteményem. Az a) és e) alattiakat többé gyüjteni nem lehet, mert ezek vagy unicumok, vagy rarissimum-ok. Darab-számot mondani nem tudok, mert nem vagyok otthon ...... ugy gondolom mégis 2000-re felmegy, beleszámitva a kéziratban levő, könyvekké alkotott gyüjteményeket, egyes darabokat, scripturákat, naplókat stb.

II.) Az egész könyvtár három alkotásra oszlik a.) ungaricumok, történet, classicusok. b.) unitariumok, c.) kéziratgyüjtemény, még pedig aa.) unitárius, bb.) történeti és magyar irodalmi gyüjtemény rész.

III.) Árát 2000 forintban állapitom meg oly módon, hogy az egész árnak egy negyede és pedig főképen az unitariumok értékének nagyobb része legyen a székely-kereszturi unitárius középtanodának alapitványképen adva, Jakab József, kolozsvári unitárius pap és hittanár, néhai kedves testvérem emléke fentartása s az erdélyi unitárius vallásközönségnek az ő kiképeztetésére forditott költsége egyrészének erkölcsi kárpótlása végett. A vételöszszeg fele fizettessék a könyvtár átvételekor, fele ahoz számitandó fél vagy egy év elteltével, az elmaradó résznek kamata részemről fogyán szintén hordoztatni.

Az értekezlet e zárnyilatkozat nyomán a vásárt discussio tárgyává teszi s fontosnak tartván a könyvtárt iskolánk szellemi emelkedésére nézve, a megvásárlását elvileg elfogadja. A kivitelre nézve, nem lévén semmi rendelkezési alap, egyhangulag kimondatott, hogy az ahoz szükséges öszszeget közadakozás utján kell előteremteni s hogy a gyüjtés annál többet eredményezhessen egy végrehajtó bizottság neveztetik ki, a mely vegye kezébe a gyüjtést s annak idejében irja meg a vásári szerződést, a már jelzett fizetési határidőkre való tekintettel — t. i. a vételöszszeg fele a könyvtár átvételekor, a más fele pedig attól számitva egy év mulva törlesz-

tessék — és a könyvtárt juttassa az intézet birtokába. A végrehajtó bizottság tagjaiul megválasztattak: főispán Daniel Gábor, képezdei igazgató Kozma Ferencz, tanfelügyelő Sándor Mózes, tanár László József, Gombos Sámuel, Barabás Lajos és Sándor János, szentmihályi lelkész Török Sámuel, alsó-siménfalvi Jakabházi Zsigmong, tarcsafalvi Pálfi Dénes, újszékeli Raffaj Károly, esperes Kovács Mihály, Árkosi Dénes, Farkas György, Rédiger Árpád, Gyöngyösi István, Kiss Mihály és Koronka Antal, háromszéki főispán Szentiványi Gyula, udvarhelyi reáltanár Pálfi Károly, városfalvi Bedő Sándor és Kénosi Béla, homoród-szentmártoni Jakab Gyula, csik-szeredai ügyész Szőcs Márton, nagy-borosnyói Koncz György, bölöni lelkész Lőfi Áron, gagyi Szentkirályi Árpád, marosszéki tanfelügyelő Fülöp Albert, szucsági Kelemen Beniámin, és felső-rákosi lelkész Török Aron.

A gyüjtés még az értekezlet folyama alatt megindittatott s a jelenlevők, azon a napon, készpénzben és igéretben 352 frtot irtak alá [1]).

Az értekezlet gyüjtőivek kibocsátására hatalmazza fel az elnököt, még pedig oly formán, hogy azon legyen röviden jelezve a megvásárlandó könyvtár tartalma; az első és második részletre külön rovatot kell nyitni s végül még egyet az egyszer s mindenkorra adakozók számára. Igy készitett gyüjtőiv 55 drb küldetett szét.

Az nap estve tombolával öszszekötött zeneestély tartatott. A conczert maga 157 frt 80 krt s a tombola 65 frt 25 krt, öszszesen 223 frt 5 krt eredményezett, melyből leszámitva a rendezési költséget, 29 frt 55 krt, a tiszta jövedelem 193 frt 50 kr. Ez estély részletesen volt ismertetve a „Kelet“ 1876-ik évi 101 és 105. számaiban, itt csak röviden emlékezünk meg, s az ottani tudósitó szerint e rendkivüli eredmény, ilyen igénytelen helyen és a mostani időben, csak rendkivüli erők mozgásának köszönhető. A gr. Haller József és br. Kemény Béla családja s a Mátéfi Károly müvészetének hire képviseli az erkölcsi erőt. Közremüködtek: br. Kemény Béláné gr. Haller Bertha, gr. Haller Gabriella, br. Kemény Béla, Mátéfi Károly törv.széki ülnök, ifj. Teutsch J. B. (Segesvárról), Kozma Ferencz, Sándor Domokos és Horváth Gyula.

Tombolajáték alkalmával mintegy 110 nyeremény játszatott ki melyeket a nyerteseknek br. Szentkereszti Anna nyujtott át. H

[1]) Az adakozók névsorát lásd e füzet Arany-könyv rovatában.

tombolajáték a gr. Haller János kezdeményezése következtében s a br. Kemény Béláné és gr. Haller Gabriella buzgó segédkezése és ügyvezetése mellett létesült. A szereplők megnyerésében pedig s átalában az egész kivitelben a legfáradhatatlanabb volt Kozma Ferencz intézetünk legújabb gondnoka.

Az értekezlet utáni napon főispán Daniel Gábor, Jakab Eleknek ápr. 27-én irt levelét kapta, melyből megörökitésre érdemesnek tartom a következőket: „emléket akarok állitani, nem nyerekedni. Jót és szépet mivelni ohajtásom, nem kizsákmányolás. Fájna nekem, ha félreértenének, vagy kaján lelkek balul magyaráznák tettemet. . . . . . csak itt — t. i. Budapesten — a mit felhoztam s azóta gyüjtöttem, 200 darabnál több drága könyvem van, mik tudásom forrásai, életem kevélysége, tudományos nevem — a mi kevés — megalapitója! Erről a kolozsvári catalogus nem szól, de szólok én, mert az is az én szeretett székelyeimé, a kereszturi unitárius középtanodáé lesz, és még tán több is, ha tovább élek“.

Junius 15-én 1876. tartott bizottsági ülésen alelnök Kozma Ferencz jelenti, hogy a catalogus, melyet az ápril 29-iki értekezleten sajnálattal nélkülöztünk, megérkezett. Oka a késedelemnek az, a mint Nagy János irja ápr. 29-én, hogy későre kapta Jakab Elek felhatalmazását arra nézve, hogy öszszes kézirati könyveit beirhatja a catalogusba; másfelől, egy korábbi levele szerint, némely munkának bibliographiai megismerésével órákat, sőt egész délutánokat kellett eltöltenie.

A catalogus 1015 sorszámot mutat, melyet a bizottság tagjai közül már többen át is néztek s a középtanoda jelenlegi könyvtára catalogussával öszszehasonlitva, a vásár lucrativ-nek látszik lenni. A két könyvtár tartalma anynyira különböző, hogy az öszszeolvasztás által származandó többszörös példányok száma vajmi csekély leszen. Vannak azonban még Kolozsváron és Budapestről is lejövendők az ott levő példányok, a melyek a catalogusba nincsenek bévezetve, ezekre nézve Nagy János a catalogus viszszaküldését kéri. A kérelem teljesittetett.

Julius 28-án felszólitás intéztetett a gyüjtő urakhoz, hogy a nálok lévő iv tartalmáról nyolcz nap alatt értesitsék az alelnökséget, mert a szerződés megirása idejére nézve tájékozást akar szerezni magának a vásárló bizottság. E felszólitásra 25 egyén küldötte bé értesitését a helybelieken kivül, s az eredmény anynyira örvendetesnek tünt ki, hogy a vásárt megkötő bizottsági ülés szep-

tember 6-án megtartatott; a mikor is alelnök előterjeszti, hogy Jakab Elektől vett értesülés szerint a könyvtár f. hó 8-án túl akármikor átvehető. Hogy az átvétel annál könynyebben megtörténhessék, a bizottsági gyülés a maga kebeléből kiván egy egyént e végre Kolozsvárra küldeni. E megtiszteltetésben e sorok írója részesült.

A zárnyilatkozat értelmében fogalmazott vásári szerződés felolvastatván, aláirásával az elnökség és átvevő bizatik meg. Tovább az átvevőnek kötelességévé tétetik, hogy a mikor a könyvtárt átvette és Jakab Elek a szerződést aláirta, annak értelme szerént, az 1500 frtnak felét, u. m. 750 frtot adja át a volt tulajdonosnak, a kinek aláirásával egyszersmind nyugtáztatik is ez az öszszeg.

Átvevő, a szept. 6-án kapott megbizatás következtében, emlitett hó 8-án Kolozsvárra megérkezett, s miután a könyvtár rendezésére nézve, hogy az átadás megtörténhessék, még egy pár nap szükséges volt, az átvevés szept. 11—13 napjain ment végbe s a szerződés aláirása is a 750 frtnak lefizetése után a könyvtár Kereszturra útnak indittatott.

Átadó és átvevő, szept. 13-án, az átadási catalogust átnézvén, öszszegezték az abban előforduló darabokat, minek nyomán, e magán kezdeményezés és egyesekből, a kereszturi középtanodától függetlenül alakult társulat által, az emlitett tanoda számára vásárlott könyvtárról, a következő statistikai kimutatást tehetem.

Az 1—1410 sorszám alatt bé van irva 2813 kötet könyv 2632 darabban. Ezekből kézirat — manuscript — 51 darab; hártyakötésben részint egészen, részint pedig a sarkán és szegletein 103 darab.

Az 1411—1505 sorszám alatt a kéziratok gyüjteménye 100 darabban.

Az 1506—1546 sorszám alatt a hirlapok gyüjteménye 47 darabban.

Az 1547—1614 sorszám alatt a földabroszok, geographiai utasitások, repertoriumok stb. gyüjteménye 103 darabban.

E szerint az 1—1614 sorszám alá lajstromozott részint kötetek, részint füzetek, kéziratok stb-ből álló könytár teszen 2882 darabot.

A középtanoda eddigi könyvtára állván a mult iskolai év végén 2885 darabból s ehez adván a most vásárlott 2882 darabot az öszszes lesz 5767 darab [1])

[1]) Ezen kivül van az ugynevezett „ifjusági könyvtár", mely 954 darabból áll. Erről előbb jelzett munkámban bővebben fogok szólani.

Reményünk van, hogy ez az öszszeg hatezerre rövid idő alatt kiegészitődik. 1872-ben nagy-ajtai Kovács István gazdag és becses könyvtárát a kolozsvári iskolának hagyta s végrendeletében kifejezte, hogy könyvei közül azok, a melyek a kolozsvári könyvtárban már ugy is megvannak, küldessenek a sz. kereszturi iskola könyvtára számára [1]. E küldeményt várjuk.

De várunk egy oly alapitványozót is, a ki szép könyvtárunkat még nagyobbra fejleszsze. Az irodalmi buvárkodásra meglehetős tág mezőt birunk ebben. A tudomány egyes szakaira nézve azonban vannak még kivánni valóink; nem forrásművek, kúttőgyűjteményekre, hanem inkább az újabb elvek, felfedezések nyomán dolgozott munkákra, a melyek az embert a kor, a tudomány szinvonalára emelhetnék s azon megtartva, a haladásra képessé tennék. Az ily müvek nincsenek elég nagy mértékben képviselve. Egy ugynevezett tanári szakkönyvtár volna még a legszükségesebbek egyike. Sok készlet van ehez tagadhatatlanul a már meglevő könyvtárban, de ez kiegészitést kiván. Erre nézve nincsen semmi alpitványunk. Vajha pénzügyeink megengednék, hogy egyházi főtanácsunk, a mely eddig is legelső sorban az intézetek ügyeit hordozta atyai szivén, az évi költségvetésben gondoskodhatnék e hiányról.

---

[1]) Kriza János püspöknek hozzám irt leveléből 1872 márcz. 30-án.

# CHANNING ÉLETE ÉS TANITÁSAI, MUNKÁI ÉS LEVELEZÉSEI SZERINT.

**Ez a czime a koszoruzott pályamünek, melyet René Lavallée irt a franczia akadémia által 1872-ben kitüzött pályázatra, melyben Channing hatásának méltatása jelöltetett ki.**

Channing munkássága nemcsak unitárius felekezetünkben, hanem mondhatni az egész keresztény világ életének folyamában feltünő jelenség levén, munkásságát tárgyazó fenczimzett müvet szükségesnek tartottuk részletesen megismertetni olvasóinkkal.

Előszavában a szerző álláspontját jelzi, melyet az akadémia elnökének, mostan miniszterelnök Simon Gyulának az akadémia nevében tett, a kérdést felölelő, az irányt megjelelő felhivása határozottan megjelelt, és a melyet épen azért mi is egész terjedelmében közlünk, megjegyezvén, miszerint az akadémia kiválóan a franczia társadalmat és annak erkölcsi szükségeit tartotta szem előtt.

Simon Gyula ezt mondá: „Kétségkivül abból, a mi Channing „munkásságát teszi, semmit sem kell teljesen mellőzni. A pályázók „azonban nehogy azt következtessék ebből, hogy minden mozza„natnak egyenlő fontosságot kell tulajdonitni. A theologus Chan„ning, ki bizonyos dogmákról és bizonyos csodákról egészen saját, „egyéni véleményt alkotott és hirdetett, mely véleményt a protes„tánsok, sőt magok az unitáriusok is eltérőleg itéltek meg, csak „igenis korlátolt helyet foglalhat oly dolgozatban, melyben minden „subtilitásnak, minden olyasnak, mi a vélemények megosztását esz„közölhetné, egészen háttérbe kell vonulni azon erkölcsi és vallásos „igazságok előtt, melyek feltüntetése Channing kiváló érdeme; azon „igazságok előtt, melyek a mellett, hogy minden keresztény fele„kezetekkel közösek, minden társadalomra, kiválóan pedig franczia „társadalmunkra nézve mulhatlanul szükségesek. Hasonlóan Chan„ningnek a rabszolgaságra vonatkozó igen fontos müveinek tárgya„lásakor a pályázóknak meg kell gondolni, hogy ez a baj, mely „még az egyesült államokban is elenyészett már, a mi franczia

„társadalmunkat nem illeti; hanem van egy más rabság, melyet „Channing is hasonlithatatlan ékesenszólással ostromolt, mely ellen „élethalál-harczot kell vivnunk; ez a belső lelki rabszolgaság, me„lyet a tudatlanság és bűn szül, mindenekfelett a bűn, mely igen „gyakran lealjasitja a népeket, a miért ezeket a tanitás által fel „kell világositni, az erkölcs által pedig meg kell szabaditni. Mint „a nép tanácsadója ért el Channing eddig nem látott magasztossá„got. Channing soha sem fárad ki a szabadság, felelősség és em„beri méltóság eszméjének ismétlésében; a vétek általi elaljasodás„ban nem anynyiban a gyalázatot, mint a szerencsétlenséget mu„tatja fel; elfoglalva mindenekfelett a halhatatlan lélek magas ér„dekeivel, az emberben a számitás mellett mindig ott látja a sze„retetet, a jónak, igaznak és szépnek szeretetét, az emberiség, haza „és család iránti szent érzelmeket, mely érzelmek nélkül a boldog„ság is némileg hiányos, korlátolt és száraz; ő ezeket a nagyszerü „tárgyakat lánggal és kenetességgel vegyült szavaival megeleveniti, „a legmelegebb de egyszersmind a leggyakorlatibb spiritualismust „terjeszti kimerithetlen áramlatu prédikáczióiban, melyekben az emel„kedettséget soha sem korlátolja a különben nagyon szabatos szó„noki érvelés, melyekben a jóságnak apostolától oly hangokat hall„hatni, melyeknek erejét az idő sem birja meggyengiteni, és a böl„cseség oly tanitásokat osztogat, melyeket bármely országban ér„demes megtanulni".

Ezen szavak határozottan körvonalozták a kérdést, ezen körvonalban maradott igen természetesen, a jelen munka szerzője is.

A bevezetésben szerző feltüntetvén a különböző módokat, melyek szerint korábban Európában az erkölcsi és bölcselmi tudományokat eléadták. Szerinte a franczia forradalmat megelőzött, kiválóan bölcsészeti — habár szabad irányu — iskola hivei csak a választottak számára teremtették az irodalmat; egy értelmi aristokratiát tartottak szemök előtt; napjainkban a tudomány, még pedig minden ágazataiban, nem lehet egyes osztály, némely hivatottak monopoliuma, a tudománynak, a társadalom minden rétegeire való kiterjesztése a czél. Amerikában az unio megalakulása óta az irodalom kiválóan népies irányunak született; és épen ezért nem oly nemes, nem oly szép, mint a régi világ irodalma. Az irók ott nem képeznek külön osztályt, nem beszélnek külön nyelvet, hanem az irók szónokok és papok egyenlően osztakoznak a közönség érzelmeiben, világnézetében; irályuk, eszmekörük nem emelkedett, de

szabatos értelmességük egyszerü irályokban mindenütt tündöklik. Channing müveit is ez jellemzi.

Az egész müvet, szerző, négy fejezetre osztja, tárgyalván egyenként Channing életét, theologiai vélekedését, politikai eszméit, és a társadalmi reformra vonatkozó munkásságát.

Channing életét, életének főbb mozzanatait ismerik olvasóink abból a rövid de szép kis életiratból, melylyel néhai Kriza János Channing müveinek magyar kiadását bévezette. Minden más életirójával egyaránt, a szerző is müvében egyaránt feltüntette az ő nemes szivét, emelkedett jellemét; az emberi lélek s átalában az emberi szellem s az ember jósága iránti — néha a tulságig menő optimizmusát, valamint boszankodással határos felindulását, roszalását és ostromlását minden, a társadalomban ugy, mint a vallásban és politikában feltünő oly jelenségnek, mely az emberi lélek és az ember isteni eredetének, a jóságra, boldogságra és szabadságra való jogosultságának tagadása lenne.

Hogy Channing jellemének, gondolkozás módjának ez alapvonása menynyire természetes, őszinte és mély volt ő benne, szerző adatokat sorol elé, egyszersmind bizonyitékul arra, hogy életének minden mozzanatait, munkásságát e határozta meg. Maga Channing beszéli, hogy gyermek korában apja egy közeli templomba vitte, hol egy nagy hirben álló protestáns pap prédikált; prédikácziojában éles szinekkel festette az ember bűnös voltát, melyen csak az isteni kegyelem segithet. Isteni szolgálat végeztével a gyermek Channing nagy szorongattatásokat érzett szivében, kérdezvén magától, ha csakugyan igaz-e a miket a pap mondott; de midőn apja haza érve levetkezett s csendesen kezdett olvasni; egyelőre bámult, s csak hamar ezt gondolá magában: a mit a pap mondott, apám nem hiszi, senki sem hiszi, bizonyosan nem igaz!

Mondhatni, növendék korában nemes szive és jó lelke felháborodott az általa tisztelt emberi jogok érdekében buzgolkodó franczia forradalom tulzásain és erőszakoskodásain, boszankodásának egy emlékiratban adott kifejezést, melyet mint a Harward-collegium növendéke tanulótársaival Adams elnökhöz intézett.

A gyermekkorában bámulatosan, sőt aggályosan korán mutatkozó, növendék korában egyre gyarapodó belső elmélkedés, az eszményi világban való elményedés könynyen ábrándozóvá tevé, ha az Isten iránti szeretetével vegyült kötelességérzete és tanulás iránti hajlama meg nem védelmezék. Családja, önmaga iránti kötelesség-

érzete pályaválasztásra határozták. Benső lényével, szellemi egyéniségével legjobban talált a papi hivatal. Erre kezdett készülni. Huszokét éves korában 1802-ben pappá lett s 1803-ban elfoglalta állomását Bostonban. Szülőföldén tett gyakori mulatását és egészségi tekintetben Európában tett utazását kivéve, itt folyt le papi kötelességeinek teljesitésében Channingnek tiszta, nyugodt élete. Rendes prédikáczióinál hiresebb felolvasásai, erkölcsi és vallási vitákbani nehány értekezése, egy nehányszori betérés a politika mezejére szakitották meg néha életének rendes folyamát, melyet egészben a nyomor enyhitésére, a lelkek vigasztalására szentelt. Kétségkivül a családi életnek is kijutott a maga része az ő gondjaiban: házassága, gyermekeinek születése, rokonainak egymásután i elvesztése, váltakozva örömmel és fájdalommal töltötték el szivét; de belső életének eme mozzanatai semmi befolyással sem voltak alkotására, hatására, mely utána fenmaradott s a melyből egyedül lehet megitélni földi életének becsét.

Papi hivatala első éveiben Channing, emberi természetünk iránti emelkedett nézetéből, embertársai iránt viseltető természetéből folyólag ékesszólását igen természetesen az emberiséget sujtoló legnagyobb csapás — a háboru ellen forditotta. Különböző alkalommal három beszédet tartott a háboru ellen; nagyobb hatás okáért részt vett a háboruk elleni tüntetésekben, béketársulatokat alapitott s azoknak életet kölcsönzött.

A béke melletti buzgolkodása után, sőt a közben a theologiai viták küzdterére is lépett s kezébe vette az unitarismus ügyét. Az az idegenkedés, melyet benne Calvin tanai és szelleme már gyermek korában felkeltettek, folyton növekedett. 1809-ben szembeszállván a Bostonban akkor mindenható presbyterianismus türelmetlenségével, harczot izen annak élénk és heves beszédeivel. 1819—1826-ig egyenesen az unitarismus védelmére kelt Bostonban és New-Yorkban tartott beszédeivel és a Christian Examiner czimü folyóiratban közlött czikkeivel. Ez időtől kezdve folytonosan részt vett a gyakran élessé vált vitákban, s neki is bőven kijutott osztályrésze azokból a méltatlanságokból, melyekkel az unitáriusokat illették. Hanem a viták tulzásai, ingerültségei semmit sem változtattak Channing szelidségén, ellenkezőleg fejlesztették benne a türelem szellemét, s tekintetét azon fényes magaslatokba irányozták, hol minden felekezetek kibékülhetnek, és minden meggyőződések egyesülhetnek. Idővel a kereszténységről i fogalma tisztább és ma-

gasztosabb lett. Inkább a keresztény vallás elveinek, mint az unitárius hitfelekezet nézeteinek érvényesitésén buzgolkodott. Ez időben keletkeztek felekezeti jellegnélküli tisztán vallásos és keresztény dolgozatai, melyeknek egyedüli tárgya Krisztus nagysága és erölcsi alakjának magasztos szépsége, és azon kötelezettségünk, hogy gyakoroljuk tanitásait s utánozzuk erényeit.

Életének utolsó tizenkét éve (1830—1842) a leggazdagabb szép szavakban és szép tettekben, melyekben mint a társadalom igazi reformátora tűnik ki. E korbeli műveiben nincs többé kérdés az unitarismusról, sem semmi más felekezetről; szerinte a kereszténység az emberiség vallása, részletek helyett az egész emberiség ügyét öleli fel. Türelmessége nagyobb, mint bármikor, mondhatni tulságos. E korban tündöklik a rosz, mindenekfelett a szegénység, a bűn és tudatlanság elleni harczban; kölcsönösen segélyző, nyilvános előadásokat rendező, foglyokat látogató, népkönyvtárokat állitó egyleteket alapit; e korba esik a rabszolgaság elleni küzdelme; de a jogok iránti tisztelete anynyira megy, hogy a felszabaditást sem akarja erőszakos módon, hanem a rabszolgák tulajdonosainak önkéntességétől várja.

Halála épen oly nyugodt volt mint élete.

A második fejezetben a szerző Channing theologiai nézeteit tárgyalja.

Channingnek számos levelein, bizalmas jegyzetein és egyes elmefuttatásain kivül hetven önálló dolgozata van; de ez a rendkivüli termékenység, a gondolkozásnak ezen sokféle nyilvánulása — szerző állitása szerint — semmit sem árt munkái erkölcsi egységének; minden müve három nagyszerü problema valamelyikéhez tartozó nyilatkozás: u. m. vallásos hite, politikai meggyőződése, és a társadalmi kérdések megoldása feletti vélekedése.

Negyven évi papsága alatt soha sem részesült abban a fájdalmas kényszerüségben, hogy az Isten lételét bizonyitania vagy védelmeznie kellett volna. Az amerikai republikánusok, kik vonakodás nélkül hódolnak a politikai törvényeknek, az erkölcsi törvény és az élő Isten előtt is megtudnak hajolni; hanem egyetértésök ezzel be is végződik, mert oly sok, néha nagyon különös hitnézet és felekezet sehol sincsen.

Mindenekelőtt a deistákkal kellett Channingnek harczolni, kik megengedik ugyan a világnak Isten általi teremtetését, valamint az emberi szivbe irt erkölcsi törvény isteni eredetét, de tovább nem

mennek; szerintök Isten országlása a teremtéssel véget ért, nem engedik meg Isten gondviselő befolyásának folytonosságát, sem a teremtő és teremtményei közti szellemi összeköttetést, nem különösen valamely új erkölcs, új vallás természetfeletti kijelentését; sokan még a lélek halhatatlanságát és a jövendő életet is kétségbe vonják.

Channing arról levén meggyőződve, hogy ezek a tagadások a kereszténységnek egyenesen az alapját támadják meg, az ostromot ezek ellen intézte; legelső és legjobb dolgozatai közül kettő a deismus megczáfolására volt szentelve, az egyiket „a kijelentett vallás bizonyitékairól“ 1821-ben tartotta; a második, melynek czime: „a keresztény vallás bizonyitékai“, ismétli és kiegésziti az elsőt. Channing e két beszédben egészen feltárja magát, nemes tulajdonságaival, az igazság iránti lángoló szeretetével, de egyszersmind elvitatlan hibáival is — a szerző szerint, a tulzás iránti hajlamával. Vallásos vitájának első, főbb jellege az ész jogainak mély tisztelete. Ő nem tartozik az egymással versenyző, de egyaránt esztelen iskolákhoz, melyek a bölcselmi láthatár különböző pontjaiból indulnak ugyan ki, de mégis megegyeznek, de ellenkező szellemben és ellenkező czélból, miszerint hirdessék, hogy a hit és az ész egymásnak ellenségei; ő nem állitaná a tizennyolczadik század franczia bölcsészeivel, hogy az ész által megismert erkölcsi és értelmi határokon túl csak illusio és sötétség van; de annál kevésbbé adna hitelt azon mystikusoknak és átszellemültekneк, kik az ész lemondását és megsemmisülését a hit lényeges feltételének állitják.

A vallásnak, mely Istentől született, melyet isten sugalmaz és elevenit meg, Channing meggyőződése szerint nincs mit féljen sem a birálattól, sem a szabadságtól; mert Isten kegyelméből a hit és józan ész nem eltérő útak, hanem ugyanazon lénynek két, egymást kiegészitő sajátságai; nincs más ész, csak a hitig emelkedett józan ész, és nincs más biztos hit, csak az, melyet az ember elfogadott, megértett és teljes józanokosságával megerősitett, sőt tovább megyen, s azt hiszi, hogy a hitnek nem csak az ész által nyujtott bölcselmi adatokra kell támaszkodni, hanem az ész itéletét el is kell hogy fogadja s ellenőrzésnek alája kell magát vetni. Nem elégséges, hogy az ész kimutassa a lehetségét, sőt szükségességét a maga felfedezéseinél magasabb elveknek, és hogy minket azoknak a megközelithetetlen vidékeknek küszöbéig vezessen, hol

a hit uralkodik, hanem oda is bé kell hatolnia s gyakorolnia biráló hatalmát. Ezen természetfeletti világ létezését Channing észszerüen igyekszik kimagyarázni, sőt az emberi szivet is felhivja tanubizonyságul, a mely a föld határain túl hajlandó keresni azt a határtalan végnélküli szeretetet, mely elhalmazza.

Csakugyan fennebb jelzett két müvében hasonló módon magyarázza még meg logikai úton a csodák lehetőségét is, még pedig az Isten mindenhatóságából és határtalan szeretetéből, ez Channing kiindulási pontja a vallásban; ezen módon magyarázza meg a keresztény csodákat is, Jézus küldetésének természetfeletti jellemét s a szentirásnak isteni eredetét. Szerző ezt tévedésnek állitja s épen ezért kérdésbe teszi, hogy Channinget kereszténynek tarthatjuk-e? Bármily különösnek látszik is e kérdés, mégis megteendőnek tartja.

Mert ha arra, hogy valaki keresztény legyen, elegendő, hogy Jézus isteni eredetében és a szentirásnak Isten általi sugalmaztatásában higyjen. Channing elvitathatlanul keresztény; ha a legfelségesebb keresztényi elvek hirdetése és gyakorlása kereszténység, Channing kérdésen kivül keresztény. De ha e nemes, dicső czim csak azt illeti, a ki Jézus istenségét elismeri, Channingnek semmi joga sincs ahoz.

Channing tana ugyanis tisztán kitűnik irataiból; habár — miként szerzőnk állitja — nem logikai, legalább nagyon világos. Egy Istent ismer, egy személyben, unitárius; megveti a szentháromság tanát. Előtte Jézus csak Isten küldöttje, isteni tökéletességekkel felruházott, de nem Isten. A megtestesülés tana elveszti mysteriosus, természetfeletti jellemét, Jézus nem levén isten, a megváltás munkája nem istennek önkéntes feláldozása az emberiség örök üdveért, csak az emberiségnek a szeretetről és türelemről nyujtott nagyszerü példa, Jézus isteni küldetésének halál általi megerősitése. Channing nem hiszi sem az eredeti bűnt, sem az örök kárhozatot, sem az emberiségnek Krisztus vére általi megváltatását; szerinte csak egy teremtő, éltető, gondviselő, szerető isten van s az Isten és emberek közti istenesitett közbejáró Jézus; a Jézus, a ki a nélkül, hogy isten lenne, isteni hatalommal és tökéletességekkel bir, és a ki halálával a világnak küldetése bizonyitékáúl és gyümölcséül isteni törvényeket és egy isteni könyvet hagyományoz. Ebből áll Channing hittana. Ha szerző röviden akarná kifejezni, s nem félne attól, hogy illetlen parodiát csinál, igy állitaná meg: „Egy az

Isten és az ő prófétája Jézus Krisztus". Szerző azt hiszi, hogy ha Channing élne, nem tenne kifogást tanának ily jellemzése ellen. Mint minden unitárius dicsekszik, hogy rationalista és sokat tart arra, hogy keresztény; vallása dicséretére mindegyre fölemliti, hogy az észszerü vallás, de egyszersmind szabadkozik az unitarizmus ellen gyakran támasztott azon ellenvetés ellen, mintha az csak bölcselmi fogalom volna s egy állomás az általános hitetlenség útján.

Pedig a Channing szerinti észszerü vallás — a szerző állitása szerint — oly vallás, melynek alapelve nem az Isten, hanem az ember; nem az isteni kijelentés, hanem az emberi ész határozza meg a hitet és hivésünk határát; a hit nem az égből száll alá, a földön születik. Ily értelemben a rationalismus képtelenség. Ha Channing egyszerüen arra szoritkozik, hogy némely bölcsészeknek és némely türelem nélküli theologusoknak ellenére azt állitsa, hogy a hit és ész között nincs természetes ellentét, nincsen erőszakolt öszszeférhetlenség, igaza lesz vala. Bámulatos magasságra emelkednek gondolatai és szavai, midőn az ész világához folyamodik, hogy a kijelentés lehetőségét bebizonyitsa; de itt nem állapodik meg, nem tudja megérteni, hogy azon magas vidék határán, hol — meggyőződése szerint is — a mysterium és természetfeletti kezdődik, az ész munkássága megáll s meg kell hajolnia a hit előtt; Channing félvén, hogy az ész jogait csonkitja, nagyitja azokat, végletekig megy az úton, melyre állott. Feledi, hogy ha a hit és ész közti ellenkezés gyászos, öszszezavarásuk nem kevésbbé az. Egy forrásból eredve, egy lényben élve, mint a lélek és test együttesen, de különváltan vannak az emberben, azokat öszszezavarni, egyiket a másik helyett venni anynyi, mint mind a kettőnek a hitelét megsemmisitni.

És ezt nem tudja kikerülni Channing, a midőn a hit világánál kenetesen szól azon felséges tanitásról, melyet Isten az emberiségnek adott; oly elmélkedettséggel rajzolja az ember gyengeségét és az isteni segedelem szükségességét, hogy azt bármely igaz hitü katholikus aláirhatja; csak hamar változik a hang; tulságosan magasztalja az emberi észt, hite egyetlen csalhatatlan birájának ismeri; csak azt ismeri el, a mit megmagyarázhat. Hiszi a természetfelettit, s mégis azt állitja a szentháromság tanáról, hogy az az észbe ütközik. Ez ellenmondás, vagy legalább kirívó következetlenség.

Szerző a rationalismust ugy, a mint azt Channing értette és gyakorolta, s mint vele az unitáriusok értik és gyakorolják, képtelenségnek nevezi. Ismertetői tisztünk megengedi, hogy szerző ez állitását mi is tévedésnek czimezzük. Igen, Channing s ő vele az unitáriusok a vallás és hit dolgában egyedüli biztos kalauznak, itélő birónak az észt ismerik el; a mit az ész igaznak ismer, azt hiszik, s a minek igaz volta a józan ész biráló itéletét nem állja ki, nem hiszik; hasonlóan hitte Channing és vele az unitáriusok mind azt, a mit az ész hihetőnek, hinni szükségesnek tart. Az ész ugyanis nem végetlen, nem absolut, hanem véges és korlátolt, mint emberi természetünk részesse. Ha a tudomány öszszes vivmányaival a tapasztalati világ jelenségeit vizsgálja, concret eseteken a dolgok külszinén túl nem tud menni, a jelenségek eredeti okát nem birja kifürkészni, mert mint a német bölcsész és költő bevallotta, a természet belsejébe teremtett szellem nem tud behatolni. És ha a tapasztalati világból a szellemibe lép, ha legközelebbről emberi természetünket, lényünket vizsgálja, megtudja-e magyarázni saját magának s egyéb emberi tehetségeinknek okát, lényegét, vizsgálódásainak eredményével kibirja-e elégiteni lelkünket? Soha sem! Kénytelen tehát öntudatosan magánál fensőbbet, valami végtelent ismerni el s annak önkénytesen, szabad elhatározásból meghódol, de e meghódoltság nem általános, nem feltétlen; hol birja érvényesiteni vizsgáló biráló jogát, azonnal érvényesiti. Ilyen volt Channing rationalismusa, ilyen az unitarismusban gyakran hibáztatott rationalismus; hitte a természetfelettit, hitte a nagy titkot — istent, habár lényét nem ismerte, mert az ész meggyőzte, hogy saját lelke szükségeiért hiheti, hinnie kell. A hit és ész együtt meg volt Channingben, mint meg kell lenni nemcsak minden unitáriusban, hanem minden keresztényben, sőt minden emberben; de nem miként a szerző követeli, elkülönitve, külön munkakörre és térre utalva, hanem együttesen, egymást kiegészitve. Miként a test és lélek együttesen alkotják emberi természetünket, ugy teszi az egyesült hit és ész a kereszténységet. Méltán megkövetelheti tehát Channing és vele az unitarizmus a keresztény elnevezést.

Tovább tárgyalva szerző Channing hitelveit, azt mondja: többször teszi ki magát ily birálatnak, mert nála a sziv az ész felett áll s az érzelem túlárad a logikán. Például, megbotránkozva Calvin tanainak tulságos ridegségén, nem hiszi sem az elrendelést, sem az örök büntetést, még az eredeti bűnt sem; hanem azt állitja, hogy

az ember saját cselekedetei szerint üdvezül, vagy kárhozik el, de egyszersmind Isten jóságát elégségesnek tartja, hogy a bűnösöket a büntetés alól felszabaditsa, Jézus isteni közbejötte nélkül. E tant illetőleg azt kérdi szerző, hogy miért szükségesek tehát a cselekedetek, sőt mire való az isteni igazságosságot megillető elégtétel? Channing elismeri, hogy az absolut igazságosság isten egyik tulajdonsága, mégis egyre hirdeti Isten könyörületességét, s azt hiszi, hogy e látszólag ellenkező tulajdonságokat megegyezteti Isten csodálatos közbejötte nélkül, szóval, a megváltásnak oly megdöbbentő és vigasztaló, titokszerüen magasztos tana nélkül.

Mi is kérdezzük a szerzőtől, hogy az isteni megváltás tana mellett miért szükségesebbek, miért indokoltabbak a jó cselekedetek, mint az önfelelősség tana mellett.

Channing szerint Isten igazságossága — nevezze bár szerző absolutnak — azt teszi, hogy Isten igazságtalanságot nem tesz, nem tehetett, miként is tehetne igazságtalanságot a legnagyobb jóság, a legtökéletesebb szeretetnek forrása; a szerető atya, a ki megtérő gyermekét szeretettel öleli magához, veszi kegyelmébe. Az isteni igazságosságnak ily értelmezésén kivül, mi értelme volna a megbánásnak és megjobbulásnak. Az elrendelésnek épen ugy, mint a megváltásnak tana sorompot vet az ember tökéletesedésének. Egyedül az önfelelősség érzete, és az a tudat, hogy emberi gyarlóságunk okán elkövethető tévedéseink után, ha hibánkat, tévedésünket elismerjük, megbánjuk, tárja fel előttünk az erkölcsi tökéletesedés útját, ösztönözvén a jóságban előrehaladni, hogy mivoltunkhoz illőleg itéltessünk meg; s a bűnöst mi vezethetné viszsza a jóságra, ha meg volna fosztva attól a hittől, hogy megbánt hibáit egy véghetetlen kegyelmességü könyörülő biró itéli meg. Az igazságosság és könyörületesség e szerint Isten tökéletességeiben önemcsak nem ellenkeznek, sőt azoknak hivése párosultan az önfelelősség hitével az ember erkölcsi tökéletesedésének egyedüli oka.

Ellenmondásnak tartja szerző Channingben, hogy Jézus Krisztus földi életét az embereknek adott legbámulatosabb tanitásnak tartja; minden szavában, minden tettében felismeri az isteni ihletettséget, az isteni jelleget, de még sem akar Istent látni a Galgotán megfeszitettben; de kérdi szerző: meggondolta-e Channing, hogy mivé lesznek a fájdalomnak, kegyetlenségnek, csalódásnak és árulásnak jelenetei, melyek az olajfák kertjében kezdődnek és a Galgotán végződnek? ha Jézus nem isteni váltság az emberiségért,

ugy halála vérig sért ő megsértése Isten igazságosságának. Szerző bámulja, hogy oly tiszta, szelid, szeretetteljes lélekben, mint a Channingé, hogyan fogamszhatott ily szörnyeteg.

Épen enynyire feltünő — szerző szerint — a logika hiánya Chaningnek Jézus természetéről eszméjében. Mi az a Channing szerinti megfoghatatlan lény, a ki nem Isten, de isteni tőkéletességü, a ki nem ember, pedig emberi testet ölt magára? ez megfoghatatlanabb mysterium, mint a katholikus szentháromság. Arius azt mondja, hogy az ige az atya Isten teremtménye, de elismerte istenségét; a szabadgondolkozók Jézusban csak egy Istentől sugalmazott embert akarnak látni; a zsidók előtt csaló, a katholikusok előtt maga az Isten, a ki leszállott a földre s felöltötte a mi emberiségünket. Ezek mindenikében van logika, csak Channingben nincs, midőn Isten fiának mondja azt, a ki mintegy lebeg az ég és föld között, s a kit csak a pogányok félisteneihez lehet hasonlitni.

Sem tisztünk, sem hivatásunk szerzővel theologiai vagy bölcselmi vitába bocsátkozni azon ellenmondásokat és logikátlanságot illetőleg, melyekkel Channinget vádolja; csak azt jegyezzük meg, miszerint tudtunkkal Channing Jézusról soha sem mondotta, hogy isten, valamint azt sem mondotta, hogy nem ember. Különben is a vitától és czáfolástól maga a szerző felment, midőn Channing műveiből épen Jézus természetére, lényére, erkölcsi alakjára vonatkozó nyilatkozatokat terjedelmes kivonatban közöl, s a melyekről maga a szerző azt mondja, hogy oly szavak, melyekhez nem kell magyarázat s melyekből eléggé kitűnik mind az ő lelkének szépsége, mind hitének melegsége. S habár nem tudja egészen elfeledni a mi őt a katholikus hittől elválasztja, mégis Isten mentse, hogy ne testvért, szellembarátot és mesterét nézze az unitárius papban, ki azokat a bámulatos sorokat irta.

Az iró, Channing állitólagos tévedéseinek és ellenmondásainak az okát keresi magában a protestantismusban, továbbá azon küzdelemben, melyet élete nagyobb részében Calvin tanai ellen folytatott. A küzdelemben természetesen kifejlett idegenkedés nyomán (?) nem hiszi a kereszteletlen gyermekek elkárhozását, még az örök kárhozatot sem; nemcsak az ember megjavithatatlan roszaságát, hanem még az eredeti bünt sem.

A katholicismussal szemben egészen más a magatartása: nem viseltetik ugyan rokonszenvvel iránta, de nem ostromolja annyira; s bármint amerikai, ismeretlen annak tanaival, s mint pap elfogult,

a személyek iránt legalább jó indulatot és becsülést tanusit. Példa erre Fenelon iránti tisztelete, mely szerint egy század elválasztásának, a sirnak ellenére, s a mi több, a vallások ellenére bizonyos szellemi egyesülés füződött a bostoni egyszerü pap és cambrayi szent érsek között.

A harmadik fejezetben Channing politikai eszméit tárgyalja a szerző; szerinte Channing valamint nem hitte az ész és hit közti ellentétet a vallásban, ugy azt sem engedi meg, hogy a vallás idegen legyen a politikától s hogy öszszeférhetlen legyen a szabadsággal.

A politikában, miként a vallásban, soha sem osztja a felekezetesek szenvedélyességét, de nem is köszönyös. Azt állitja, hogy a vallás a politikának szükséges szabályozója, birálója; de nem annak a politikának, mely a pártok nyomorult ambitiojának és aljas szenvedélyeinek játéka, hanem a nagyszabásu politikának, mely azoknak az általános, változhatatlan alapelveknek a megállitásával foglalkozik, melyeken az államoknak is a boldogsága, biztonsága és fenmaradása nyugszik. A világi kormányt sugalmaznia kell; de egyenesen soha sem elegyedhetik annak dolgába, mert hatalma nem a földtől származik, azonban soha sem tévesztheti szem elől, hogy Jézus törvényének hagyományossa, mely törvényt épen ugy lehet a birodalmakra, mint az egyes polgárokra alkalmazni. Mint az emberiség erkölcsi érzetének kinyomata, azon magas polczon áll, hol a politikai pártok ellentéte megszűnik; azonban mégis köteles harczolni, hogy Isten törvénye uralkodjék a földön; a forradalomban hirdesse a szelidséget és kiméletet; a pártok küzdelmeiben érvényesitse az elvek tiszteletét és a mérsékeltséget; az alattvalók és a hatalom közti kérdésekben az egyiknek hirdesse a törvények iránti engedelmességet és hazaszeretetet, a másiknak haragja vagy erőszakoskodása ellenébe védelmezze az emberi lény sérthetetlen jogait; a harczmezőn legyen békitő, kárhoztasson minden erőszakot s igazságtalan támadást s önfeláldozásával is akadályozza meg a vérontást.

Ez volt mindig Channing tana a vallás szerepéről a politikai világban, ezen tanokat példájával erősitette meg: mint pap, soha sem feledkezett meg arról, hogy polgár; s mint polgárnak soha sem jutott eszébe, hogy pap. Élénk részt vett hazája ügyeiben és az europai politika nagy eseményei mindig érdekelték, de mindenütt és mindig azon munkált, hogy az igazságot, szabadságot és testvéri szeretetet érvényesitse.

Különben felötlő hasonlatosság van Channing vallási és politikai nézetei között: a templomban miként az államban a külsőségek semmit sem érnek előtte, a szellemet nézi, melynek a külsőségek kifejezései. Channing nézete szerint az állam soha se birhat azzal a kizáró túlnyomósággal és hatalmaskodó szereppel, melyet a tekintély-iskola elméleti hivei számára követelnek. Azon arenán, melyen a vélemények és meggyőződések küzdenek, az állam nem lehet küzdő fél, hanem harczbiró, a mit Remusát igy fejez ki: „a szabadság és előhaladás a Channing szemei előtt függetlenek az „állam politikai szerkezetétől . . . . Channing csak azt az egyet „várja a kormánytól, hogy tartassa tiszteletben a törvényeket min„denek által és mindenekért egyaránt; s csak azt az egy érdemét „és jogát ismeri el az államnak, hogy az emberi tehetségek szabad „és tökéletes fejlődését biztositja".

Channing ezekben jelzett elméletének előadása után szerző saját nézetét és elméletét adja elő s aztán folytatja: Szabadság a törvények korlátai között, ez volt alapelve és politikai szabálya Channingnek egész életében. Hévvel ragaszkodott a nagy Whig, sajátlag republikanus párt ügyéhez, melynek Channing korában törekvése volt: az egyes államok közti szoros egyesülés, az egyéni szabadság és a népies kormányzás, a demokrata párttal szemben, mely az egyes államok önállóságát pártolta s az egyéni szabadság és aristokratikus eszmék korlátozását; tevékeny részt vett a párt mozgalmaiban, miért legjobb barátai és legőszintébb tisztelői is megbotránkoztak benne, magatartását nem tartották eléggé illőnek egy paphoz, sőt azt hitték, hogy székre vágyik a congressusban. Az események meghazudtolták a feltevéseket; mint jó hazafinak választania kellett a törekvések között, szint kellett vallania, bár nem örömest.

Egyébiránt Channig nem nagy tisztelettel viseltetett a pártok iránt s a köztársasági államszerkezetnek sem tulajdonitott absolut jóságot és érdemet, valamint az átalános szavazatjognak sem. Levelezéseiből láthatólag már akkor észrevette a rosz hatást, melyet e jelszavak alatt harczoló párt müködése a nép erkölcsére gyakorol. Mint igazi republikanus leginkább félt a pártok küzdelmeitől, s attól nehogy honfitársainál a respublikai államszerkezet bigottsággá fajuljon.

A republikanismusról Channing igy nyilatkozik: „Sajnálattal „veszem azt a véleményt, hogy a szabadság csak a mi institutiónk

„szerint lehetséges, s hogy ellenséges szemmel nézzük a miénktől „eltérő államszervezeteket. Ez nagy hiba — — —.

„ — Miért nem tanitjuk meg polgártársainkat, hogy sokkal „biztosabban javithatnának sorsukon és terjeszthetnék hatalmukat, ha „a helyett, hogy magukhoz oly idegen népektől és országoktól köl„csönzött újitásokat hoznak be, melyekkel nincsenek közös érzéseik, „arra törekednének, hogy javitsák azt, a mi jó van saját institu„tioikban, régi alapra épitve; ha inkább fokozatos fejlődés, mint „erőszakos felforgatások után haladnának; ha megelégednének oly „változásokkal, melyek jövőjüket öszszekötnék multjokkal és oly „institutiókkal, melyek nemzeti jellemökkel megegyeznek, s ha — „a mi legfőbb — kitartóan arra törekednének, hogy gyarapodjanak „a tudományokban, iparban, mindenek felett pedig az erényben".

Az átalános szavazatról igy nyilatkozik: „E tekintetben az „átalánnos növelésnek kellene a jelszónak lenni, oly nö„velésnek, mely a szavazati képességet elősegitse. Csak a világos„ság terjesztése adhat befolyást a szavazatnak. Világosits fel egy „népet, s ez a nép rosz institutiók között is megerősödik; de a „szavazati jog semmi szabadságot sem biztosit tudatlan népnek. „Csak játékszerül szolgál annak, a ki megtudja ezt csalni, vagy fel „tudja izgatni; s nép rendszerint ellenségei kezei közé kerül".

Szerző szerint Channing politikai elveit maga röviden igy formulázta: „A szabad institutiók két nagy politikai erényen nyugosz„nak: a szabadság szeretetén és a rend szeretetén". És ő nemcsak formulázta e politikai elvet, a mely minden keresztény és polgárosult társadalomnak az alapja, hanem munkálkodását egész életében azok szerint intézte.

A negyedik fejezetben Channinget mint a társadalom reformátorát ismerteti szerző.

A politika csak kitérés volt Channing életében; a társadalom reformálása volt kiválóan az ő hivatása. Korán és másoknál jobban felismerte századunk jellemét, előre érzette azokat a rázkodásokat, melyeket a nagy ipar fejlődése, párosultan a szavavati jog kiterjesztésével, és a világosság terjedésével elé fog idézni. Hogy a termelés olcsóbb legyen, rengeteg tőkéket gyüjtöttek öszsze, colossalis gyárokat állitottak s azokba ezerenként gyurták be az embereket, sőt a munkabér minimumát is meghatározták, melynél kevesebbel munkás teljességgel nem élhetett meg. Ekkor alakult a második hűbérség- az ipar-hűbérség; egy új rabszol-

gaság keletkezett — a munkások rabszolgasága, melyben a munkás lassanként elfeledi, hogy ember és keresztény, s barom módra él. A franczia forradalom által proklamált jogainak tudatában, alárendelt állapotának érzetében a munka és munkás ellentétbe jött a tőkével, a vagyonos osztálylyal. Ez ellentét kiegyenlitésére többen, többféle elméletet állitottak fel; Channingnek is kiváló foglalkozása volt ez. Legkiválóbb műveit (magyar forditásban az 1. kötetet) ez ügyben irta.

A kiegyenlités elméleteit s azok közt elvetette a communismust, melyben az egyéni kezdeményezés és tevékenység elenyészik a községtőli függés okán, s a túnya vállairól a szorgalmaséra háramlik a teher; elvetette a socialismust, mely szerint az állam egy rengeteg nagy nemzeti műhelynek vezetője, azon hivatással, hogy mindenkinek biztositsa a munkát és az ipar minden ágában szabályozza a munka diját. Channing rosznak tartja azt az elméletet, mely szerint az államnak kellene átalakitani a társadalmat; az állam, szerinte csak arra való, hogy biztositsa az embereknek, hogy társaságban élhessenek és közösen munkálhassanak a köz- és egyéni jóllétre A társadalom előhaladása a bennünk levő munkaerőtől, nem az államtól függ.

Mindenik elméletben van szerinte egy közös tévedés: mindenik magának a munkásnak hozzájárulása nélkül akarja őt fölemelni, s ez által azt mutatja, hogy nemcsak a baj erkölcsi oldalát nem ismeri, hanem magának a munkásnak erkölcsi érzését is megsérti. Remusát szerint Channing az államot egy gyár alapjához és falaihoz hasonlitja, mely a mozgató erőket bekeriti és védelmezi, de a melyek magok nem mozgatnak.

Channing, mint kiválóan moralista, mindenütt az erkölcsi roszszat látja, s azt tekinti a nép szenvedései és elaljasodása okának; ezeket tehát erkölcsi úton igyekszik orvosolni — a növelés és tanitás által. Olvasóink is jól ismerik azokat az elveket, melyeket bámulatosan egyszerüen ékes nyelven az önmüvelésről, a felenkorszakról, a munkás osztályról, a nevelésről szóló műveiben (Channing Ellery Vilmos válogatott művei I. kötet) előadott s a melyekben egyenként elősorolja azokat a hibákat, melyek a népet lealacsonitják; valamint azokat az erkölcsöket is, melyekkel azokat ellehet enyésztetni. A szerző előadásának ismertetése helyett a jelzett forrásokra utaljuk olvasóinkat.

Zárszavaiban a szerző előadja, miszerint mindenki előtt feltünő lehet Channing munkásságának különfélesége, és azon sokféle tárgy, melyekre meleg lelkének kifáradhatatlan tevékenysége párosultan tündöklő értelmességével kiterjedett; de oly sok, látszólag különböző műveiben, bizonyos határozott elveket, változatlan szellemet fedezhet fel a vizsgáló. E szellemi kapcsot kezdetben csak sejti az olvasó, később érzi és megérti. E kapocs magának Channingnek erkölcsi jelleme, életének erkölcsi egysége, meggyőződésének egysége; az emberiség iránti forró szeretete, s az emberiség javitásának lángoló vágya, ezek teszik különböző munkáiban az egységet. Ez emberek iránti szeretet párosultan az Isten iránti szeretettel, töltötte el mindig lelkét egész életében. Ez érzelmek által lett valódi apostollá, ez által nyerte nagy hatását a népre; ezek teszik mindig vonzóvá művei olvasását.

Azonban szerző arra figyelmeztet, hogy ne adjuk oda neki magunkat feltétlenül. Channing ugyanis — szerinte — jeles moralista, de nem mindig jó logikus. Szive mindig helyt van, de a biráló tehetség gyakran hiányzik nála; vonzalmát, irányát illetőleg európai; egyebekben nagyonis amerikai; világosan kitünik ez azon merészségből, melylyel különben is merész véleményét ki szokta mondani; némely tanainak naivságából, melyekről azt hiszi, hogy újak, holott csak Amerikában lehetnek újak. Érvelési és tárgyalási modorában is sok kezdetleges egyszerüség van. Mégis jól esik az embernek az ő tiszta, evangeliumi morálja. Az önzésnek és kétkedésnek korában, valódi örömmel kiséri az ember egy ily határozott, emelkedett, önzetlen, mély hitü, reményü és szeretetü léleknek fejtegetéseit.

Kovácsi Antal

## KÜLFÖLDI TANÜGY.

A tanügy az az intézmény, melynek ép ugy megvannak indóházai, vonalai, hálózatai, mint a vasútaknak, sőt megvannak gyárai, gyármunkásai és műhelyei is. Ilyenek a tantestületek, az iskolaszékek, közoktatási miniszteriumok és a törvényhozó testületek. Ezek örökös munkában vannak, s azon müködnek, hogy az embermivelés mintáit minél tökélyesebbé, s magát a nevelést minél átalánosabbá tegyék. Az alábbi mozgalmak és adatok hadd mutassák az iskolázás terén ó- és újvilágszerte közelebbről történt vagy történendő intézkedéseket.

Ausztria. Az osztrák képviselő-házban, a februári budgetviták alkalmával Dittes Frigyes, a bécsi paedagogium igazgatója érdekes és terjedelmes beszédben szellőzteté a nagy mértékben elhanyagolt népiskolák állapotát. Egyfelől kiemeli, hogy Ausztriában körülbelől 15 ezer népiskola van, mintegy 2 millió (fiu és leány) tanulóval s mintegy 30 ezer tanitóval; továbbá felhozza, hogy bár némely tartományok, mint Istria, Dalmacia, Galicia tetemes áldozatot hoztak a nép oktatásügye emelésére, azonban anynyi még a tenni való az iskolák nagy részében, hogy államsegély nélkül azokat jóra való tanitókkal ellátni lehetetlen. Másfelől biztos statistikai adatokat hoz fel az iskolázás hiányos voltáról. Bukovinában a tanköteleseknek csak 15%-ka járt iskolába, Galiciában csak 25%-ka S mit tesz a kormány ez állapot javitására? Azt, hogy öt koronatartomány, névszerint Tirol, Krain, Görcz, Istria és Dalmáciában, a népiskolák emelésére 72 ezer forintot javasol, s aztán a többi tartományokról mélyen hallgat. A pénzügyi bizottság e nevetségesen csekély öszszegből is lefarag 25%-ot (18,000 frtot) s nagy kegyesen meghagy 54 ezeret. Dittes ez 54 ezerrel szembe állitja azt a „segélyezések“ czimén fölvett 140,000 frtot, mely öszsegből a képző müvészeti akadémiának csupán egy kiadványára 10,000 frtot, müvészek megjutalmazására 15,000 frtot, felső házi tagok lefestésére 7,200 frtot dobtak ki. S ezek nyomán kimondja, hogy az ausztriai népoktatásügy körülbelől úgy néz ki, mint az az egyén,

ki selyemmel, bársonynyal és drágakövekkel megrakodva, nagy garral jár-kél, de ing nincsen a testén, vagy mint az a város, melyben 3, 4 vagy 5 fényes patota büszkélkedik, nyomorult viskók ezreivel körülvéve.

Németország. A német tanitók, 22-ik nagy-gyülésüket, folyó évi május hó 22—24. napjain Fürthben fogják megtartani. A többek közt következő tételek lesznek vitatárgyai:

a) „Mi történjék az oly fiukkal, kiknek nevelése sem a szülői háznál, sem az iskolában nem sikerül?“ b.) „A népiskola szakfelügyelői és a jelen kor követelményei.“ A szakfelügyelők gyakorló tanférfiak legyenek; továbbá humanus miveltségü, jellemes és szervező tehetséggel ellátott férfiak. c.) „Az iskolai rajztanitás mind idő-fecsérlés“.

A Bochum és Dordmund vidéki tanitó-egylet január hóban tüzetes vita után, következő tételeket fogadta el, a leendő porosz közoktatási törvény alapjául: 1.) A népiskola a nép öszszes ifjusága számára való nyilvános, tagolt tanintézet. 2.) Hogy a népiskola viszonyosan bevégzett miveltséget adhasson, a tulajdonképi népiskolára, közép iskolára és folytató iskolára oszlik. 3.) A tulajdonképi népiskola az öszszes iskolázás alapja, s 6 éves kortól 10 illetőleg 11 éves korig, a felső iskolákra nem-menőkre 14 éves korig kivétel nélkül kötelező. 4.) Az egy osztályu népiskolák, a menynyire a kebli viszonyok engedik, több osztályu községi iskolákká átalakitandók. 5.) A növendékek száma maximuma egy osztályban 60, s tanitók heti tanórái száma 26. 6.) Közép (nép) iskolába csak tehetséges tanulók bocsáthatók. 7.) Minden község állitson folytató iskolákat oly tanulók számára, kik a közép népiskolát teljesen be nem végezték. 8.) A gyenge elméjü ggyermekek nevelésére külön intézetek állitandók. 9.) Az állam állitson javitó intézeteket és menházakat oly gyermekek számára, kiknek a családból eltávolitása szükséges. 10.) A népiskola fentartása első sorban a tankerületek kötelessége. A mit ezek nem birnak, azt az állam fedezi. 11.) A 7. és 8. alatt emlitett intézeteket az állam tartja fenn. 12.) Az iskola igazgatása a politikai kerület dolga, mely azt egyfelől 13.) A kerületi iskolaszék, másfelől 14.) A kebli iskolaelőljáróság által teljesiti. 15.) Az iskola felügyelete a kerületi iskola-látogató kötelessége. 16.) Kerületi iskola felügyelőkké csak tanférfiak, illetőleg kiváló iskola-tanitók neveztetnek ki. 17.) A tanitó-képző-intézetre való előkészités a fenn emlitett berendezésü és három osztályu foly-

tató képző intézettel (praeparandia) öszszekapcsolt népiskolában történik. 18.) A képző-intézetbe csak megvizsgált egyének vétetnek fel. 19.) A képző-intézeti tanfolyam három éves. 20.) A képző-intézeti növendékek künn laknak, s ily intézetek csak nagy városban állitandók. 21.) Ez intézetek fentartása az állam dolga. 22.) A tanitók dijazása és nyugdijazása az alsóbb rendü törényszéki hivatalnokokéval egy lábra állitandó. 23.) A szolgálati díjpótlékok úgy szervezendők, hogy a legnagyobb fizetés a minimum kétszerese — és legalább is 16 év alatt elérhető legyen. 24.) A kántori és orgonistai fizetés a tanitói fizetésbe be nem tudandó. 25.) Az özvegyek nyugdija legyen legalább is 300 márk s az árvák mindenike évenként legalább is 100 márknyi segélyt kapjon. 26.) Minden tanitó egy évi katonáskodásra köteles.

Francziaország. A franczia közoktatási miniszter (Waddington) egy 7 czikkből álló elemi oktatási törvényjavaslatot készitett. Az 1. czikkben meghatározza, hogy minden községnek szabadságában áll iskoláiba az absolut tanpénz-mentességet bevinni. A második czikk szerint minden oly község, mely a kijelölt szabványok szerint semmi megyei vagy államsegélyre nem tarthat számot, az iskolai költségeket sajátjából köteles hordozni. A harmadik czikkely felhatalmazza a községet, hogy iskolai czélokra legkevesebb négy s legfennebb 10% községi pót-adót kivethet. Negyedik czikk azt a tételt mondja ki, hogy az ingyen iskolázás valamely község minden iskolájára kiterjed. E szabály alól a községi tanács felterjesztésére, csak a közoktatási miniszter jóváhagyásával történhetik kivétel. Az ötödik czikk szerint az iskola-adót a köztársaság elnöke által, a minisztertanács javaslatára kibocsátott decretum következtében vetik ki. A hatodik czikk régibb szabályrendeleteket szüntet meg, és a hetedik czikk azt rendeli, hogy ez új törvény 1878 jan. 1-én lépjen életbe.

Párisban február hóban alakitottak ifju emberek a nevelésügy terjesztésére ily czimü egyletet: „L' Union française de la jeunesse". Czélja a népnevelés és oktatás terjesztése. E végre felolvasásokat, tanfolyamokat rendeznek, könyvtárakat alapitnak, jutalmazásokkal fokozzák a tanulás vágyát, s mindezekkel a kevésbé tehetős, de értelmes munkás ifjakat akarják előbbre vinni.

Az egylet e mellett a polgárokat is magasb ismeretekre segitni törekszik, melyek elengedhetlenek az önkormányzásra. Tanfolyamába fölveszi az egészségügyet, mely számos betegség okára és

elkerülése módjára tanit meg; a politikai oeconomiát, mely a munkára és a termelésre szükséges feltételekről, valamint a takarékosság csudás eredményeiről tanit; Francziaország történetét és földrajzát, melyből a hazát ismerni és szeretni tanulják; továbbá a büntető-, polgári- és kereskedelmi törvény elemeit, a mit mindenkinek tudnia kellene; a kormányzati szervezetet, mely a társadalmi gépezet müködése, tükre. Politikába és a vallás dolgába ez egylet nem avatkozik.

Az egylet czéljai megvalósitásában való közremüködésre felhivta a tanárokat, jogtudósokat, mérnököket, tanodák vezetőit, képző müvészeti iskolák növendékeit, a legfőbb törényszék biráit, képirókat, vegyészeket, kik egész készséggel ajánlkoztak a munkára, s Páris öt városrészében meg is kezdék a felolvasásokat. Az egylet czéljai megközelitésére a legjobb útat választá.

A franczia közoktatásügyi költségvetés 1878-ra kevéssel több a 77-ikinél. Legbőkezübben vannak a vidéki akadémiák dotálva. Azok költsége 1876-ban 5.113,380 frank volt, 1878-ra ellenben 8.859,000 frank van előirányozva, — a mi 70% növekedés két év alatt. Az 1877-ikihez képest a költségvetés e czimében csak 270,500 franknyi az emelkedés, a mit a Lilleben levő orvos-gyószerészeti akadémia, a montpellieri növénykert, a párisi orvosi fakultás kiegészitő tanszékeire szántak.

1877-ben a jogi akadémiákon hét tanszéket állitottak a politikai oeconomiára. A egyetemi könyvtár költsége 36,000 fr., 2 ezer frankkal több, mint 1877-ben; az Institut de Francera 682,762 fr. adnak, a mi 24,000 több mint 1877-ben; a természetrajzi muzeum 27,700 frankkal fog többet kapni, mint 1877-ben. A csillagászati intézetekre a kormánynak kiváló gondja van, mert 1878-ra 637,000 fr. költséggel szerepelnek. A Bibliothèque nationale 25,000 frankkal kap többet, mint 1877-ben, a mi leginkább a könyvtárrendező személyzet dijazására forditandó. A fr. történelmi kiadatlan okmányok kiadására 150,000 frank van fölvéve.

A felsőbb iskolázásra átalában 15½ milliót költ az állam, ebből 4½ millió az akadémiák jövedelme. E szerint az állam 10—11 milliót ad ki e czélra, a mi nagyon kevés ugyan, de 10 millióval több, mint volt ezelőtt tiz évvel. Az 1878-iki budget nem igen tesz ujitásokat a felsőbb iskolázás terén; hanem a 77-re megszavazott újitásoknak alapját szilárditja.

A tanitó személyzet helyzete is javulásnak indult. A tanárok legnagyobb részének fizetését fölemelték, bár az most is szerény némely angol és német tanári fizetéssel öszszemérve. A tanári hivatalnak közelebbi anyagi és erkölcsi emelkedése csak fokozni fogja a tanitási buzgalmat, a felelősség érzetét és a tudományok fejlesztésére való törekvést.

A középiskolai oktatás most még kedvesebb gyermeke a kormánynak, mint volt valaha, úgy a módszer, mint az oktatás anyagi része, az iskola-épületek, tantermek javitása szempontjából. A lyceumok és községi kollegiumok költségvetése 1876-ban 6 millió frank volt, 1877-ben 7 millión felül, 1878-ra 8 millió 242 ezer frank. A községi kollegiumok subventioja az előbbi évhez képest, 70%-kal növekedett; másfelől ez öszszegből a kormány jelentékenyen támogatja a lyceumi könyvtárokat, s továbbá sokat fordit a geographia tanitására. A geographiai taneszközökre és tanszerekre szintoly szükség van, mint a középiskolai könyvtárak gyarapitására, s bár az e czélra előirányzott öszszegből egy-egy tanodának 1000—1500 franknál több nem jut, rendszeresen kezelve azzal is sokat lehet kivinni.

A középiskolai épületek régisége, szűk és kényelmetlen volta ellen sok a panasz, melynek alaposságát az is tanusitja, hogy nemcsak Bordeaux, hanem még Páris némely hirneves lyceum épületei is szűk és dülő félben levő kaszárnyákra emlékeztetnek.

Az állami középiskolai ösztöndijak száma 2450, miből 2000 ösztöndíj a lyceumokra szól.

Ha ez öszszegekhez veszszük a népiskolákra s azok felügyeletére évenkint forditott több mint 25-ödfél millió frankot, továbbá a müvészetek és muzeumok javadalmazására forditott közel 8-adfél millió frankot: az öszszes tudományos és tanügyi czélokra szánt tőke az 57 millió frankot megközeliti, mely öszszeg a 77-iki 49 milliónyi átalánnal szemben szép gyarapodás, az 1870-ben elköltött 24 millió frankkal szemben pedig oly haladás, mely ritkitja párját.

Párisban 1860-tól 70-ig 75 iskolaházat épitettek, melyekben 15 ezer fiu, körül-belől 16 ezer leány s mintegy 8500 kisded nyert oktatást. 1871 juniusától 1874 juniusáig 48 új iskolaépület készült, ugy hogy 1871 óta 28,670 tanuló számára nyilt új hely.

P o r t u g a l. Camoens hazáját a czimerek hazájának lehetne nevezni; azonban a számtalan herczeg, marquis, gróf és mindenféle czimeres egyének mellett sem birta az elemi oktatásügyet szervez-

ni, egyrészt az ország szegénysége, másrészt a politikai pártok folytonos tusája miatt. A tanitók fizetése Lissabon, Oporto és Coimbra városokban sem megy többre 560 frtnál (280,000-reis) egy évre; hogy mivé silányul ez öszszeg a kisebb vidéki városokban és faluhelyeken, könynyen elképzelhető. Átalában a tanitók fizetése csak fele, mint a spanyol tanitóké; bár ez utóbbiak is nagyon panaszkodnak fizetési rendetlenségek miatt, mint a madridi „Reforma“ irja, több tartomány van Spanyolországban, hol a tanitók húsz hó óta nem kaptak fizetést.

Olaszország. Az olasz kamara márczius hóban szavazta meg az átalánosan kötelező iskolatörvényt, mely mintegy 18 évi kezdeményezés és munka eredménye. A kezdeményezők közt első helyen Casallit kell emlitenünk 1859-ből; rá következett Berti javaslata (1866); Coppino (1867); Correnti (1872); Scialoja (1873); s végre Bonghi miniszter javaslata (1875) következő törvénynek voltak úttörői:

1.) Minden hat évet betöltött gyermek ha szülője vagy gyámja magánosan nem tanittatja, községi iskolába küldendő.

2.) Az iskolázás újabb intézkedésig csak a gyermek kilencz éves koráig kötelező.

3.) Ha a családfők fennebbi kötelességöket nem teljesitik, s gyermekök iskolamulasztását egy hét alatt igazolni nem tudják, birságot fizetnek.

4.) A birság első izben fél frank, de ismételt mulasztás esetén 3—4 fr. fel egész 10 frkig. A birságot a községi tanács szabja ki.

5.) Ha a gyermek a havi tanitás kétharmadáról elmarad, mulasztása állandó és büntetésre méltó.

6.) A büntetéspénzt szorgalmas tanulók segélyezésére forditják.

7.) A jelen törvény az $18^{77}/_{78}$ isk. év kezdetén életbe lép:

a.) oly községekben, melyeknek népessége az 5 ezeret meg-üti, ha minden ezer lakóra esik egy segédtanitó.

b.) 5—20,000 lakóju községekben, ha minden 1200 lakosra esik egy tanitó.

c.) nagyobb népességü községekben, ha legalább is minden 1500 lakosnak van egy tanitója.

d.) a többi (kisebb) községekben a törvény fokozatosan lép életbe.

8.) Az új községekben, hol e törvényt egyelőre alkalmazni

nem lehet, mindent meg kell tenni, hogy az iskolák száma növekedjék.

A miniszter és a kerületi tanácsok kötelessége az eredményről minden év végén jelentést tenni.

Észak-amerikai Egyesült Államok. Az állami tanfelügyelők évi közgyülésöket márcz. 1, 2, és 3-ik napján tartották meg Washingtonban. E nagy érdekü közgyülésen jelen volt Amerikának több kitünő tanférfia, köztük general Eaton, Wickersham, Northrop, Dickinson, Hoyt, Leverson, Bicknel stb. stb.

Az első napi ülés Eaton vezetése alatt elhatározta, hogy az 1878-iki párisi kiállitásban részt vesznek. Ugyanez ülés következő bizottságokat küldött ki saját kebeléből:

I. A tanügyi muzeum szervezetének kidolgozására. II. Az iskolai jelentések kiadása tervezetének elkészitésére. III. A dél-amerikai népnevelés előmozditására. IV. Tanitók dijazása kérdésére. V. A felsőbb iskolázás ügyére.

Második ülésen a városi iskolák tanügyi adatainak egyformásitása jött szóba. Eaton elismeri egyik tanfelügyelő amaz állitása igazságát, hogy tanügyi statistikai adataik némü részben hiányosok; de ezzel szemben kiemeli, hogy azokat a külföldi tanférfiak mégis nagyra becsülik. A statistikában hibák ép ugy előfordulnak, mint az astronomiában. Angolország, kiváltképen pedig Svédország iskolai statistikája a törvényhozókat a társadalmi oeconomia nagy leczkére tanitotta, melynek alapján inditották meg Brongham, Bright és Reade nagy tanügyi reformjaikat. Iskolázásunk adatait nagyon tökéletesitjük — mondá — s a mily mérvben a tanitók a tények becsét méltányolni tudják, oly mérvben fogják a tanűgyet tökélyesbithetni.

Bicknel kiemelé, hogy a statistikai adatok egyformátlanságának okai: a.) a közönség közönye; b.) a hivatalnokok közönyössége vagy gondatlansága; c.) az adatokat beszedő tisztviselők tekintélyhiánya; d.) a kifejezések nem egyforma értelmezése; e.) egyéb előitéletek. Ugyan ő javaslá, hogy a törvényes iskolázás kora 5—15 évig határoztassék, hogy az iskolalátogatás, vagy nem látogatás kérdésében biztosan ki lehessen mutatni az adatokat.

Wickersham, bizottsági előadó jelentést tesz az 1878-iki párisi kiállitáson leendő megjelenésről. Szerinte a megjelenés szükséges a következő indokokból: 1. Francziaország régi barátja és

szövetséges társa az Egyesült-Államoknak. 2. A franczia kormány és franczia nemzet gazdagon volt képviselve a philadelphiai kiállitáson. Továbbá különösen tekintetbe jövő okok is szólnak a megjelenés mellett, mint például az az életbe vágó viszony, a mi az iskolaügy és a kormány jólléte, hogy ne mondjuk élete közt van; ugy szintén a nagy mérvü érdeklődés, melyet az egész ó-világ az amerikai tanügy iránt tanusit. Mindezek nyomán a bizottság ajánlja, hogy 1. a congressust kérjék fel a végre, hogy komoly közremüködése alapján az amerikai tanügy Párisban minél nagyobb mérvben képviseltessék. 2. Hogy ugy az egyetemes kormány, mint az egyes államok kormányai keblökből kiküldendő bizottágok utján nagy mérvü, teljes és szerves megjelenésről gondoskodjanak. 3. Hogy az Egyesült államok tanügyi biztosa kéressék fel a franczia oktatásügyi miniszterrel leendő levelezésre egy nemzetközi tanügyi congressus iránt, mely a kiállitás folyama alatt tartatnék. 4. Hogy e testület intézkedjék valamely gőzös kibérléséről, mely csupán a Párisba szándékozó tanitókat szállitsa.

E javaslatot a gyülés egész terjedelmében elfogadta.

A Délamerikai neveiésügyre kimondá a gyülés, hogy a tudatlanság bűn és minden szabad intézetet fenyegető veszély levén, annak emelésére ugy a tanfelügyelők, mint a nemzeti nevelési egylet minden erejéből közremüködik, s a baj tettleges orvoslására kikéri a congressus anyagi támogatását is.

A tanitók dijazása kérdésére kiküldött bizottság a szőnyegre került fizetések levonását következő okokból ellenzi: 1. A tanitást soha sem dijazták ugy, mint más oly munkát, melyre ugyananynyi ügyesség, hasonló testi és szellemi erő szükséges. 2. Valamely ország iskola-rendszere és tanügyi gépezete lehet a legtökéletesebb és mégis az iskolázás jelleme a tanitók jellemétől függ. A szóba hozott fizetéslevonás esetén ép a legtehetségesebb s legkiválóbb tanitók válnának meg pályájoktól s a legkevésbé használható rész maradna meg. 4. A tanitóknak fizetett dij egyszersmind azt a becsülést fejezi ki, melylyel valamely nemzet az iskolák iránt viseltetik. Ha a tanitót kellően díjazzák, ő maga is többre becsüli állását s nagyobb felelősséget érez iránta.

Ez okoknál fogva a bizottság erősen hiszi, hogy a tanitói fizetések levonása az iskolázásra nagyon veszélyes lenne.

A felsőbb (közép) iskola és a népiskola egymásközti viszo-

nya meghatározására kiküldött bizottság jelentésében kiemeli, hogy a kettő közt szükségképi kapcsolat van.

1. Minden elemi oktatásnak tekintettel kell lenni a tudományos oktatásra, mint folytatására. A jó felsőbb iskola mindig ösztönt és irányt ad az elemi iskolának. A tanulók a felsőbb iskolai tanfolyamtól remélik tanulmányaik befejezését; ennélfogva a felsőbb iskoláknak a tanrendszerből való kihagyása károsan hatna az alsóbb iskolák jellemére és müködésére egyaránt.

2. Ha az alsóbb iskolák jelleme felfordul s a főiskola az oktatási rendszerből kimarad, a tehetős szülők magán intézetekbe küldik gyermekeiket, s ezzel oly osztálykülönbségeknek vetik meg alapját, a mi elvégre a köztársasági intézményekre végzetes lesz.

3. A városi középiskolák növendékei többnyire olyanok, kik ugyanazon községben lakó szülőik házánál családi nevelésben részesülnek.

4. A felsőbb iskola mindenkinek alkalmat nyujt arra, hogy oly miveltségre és tudományra tegyen szert, a mi az életpálya sikerére okvetlenül szükséges.

A gyülés e szempontokból kiindulva megbizza D i c k i n s o n t, hogy a nemzeti nevelési egylet ez év augustusában tartandó közgyülésén e tárgyról értekezést tartson.

Végre a gyülés elismeri egy Washingtonban felállitandó tanügyi muzeum szervezésének rendkivüli fontosságát. E muzeum alapjául a philadelphiai nemzeti tanügyi kiállítás szolgálna. E muzeum létesitésére való tervezetek és eszközök megvitatását is a nevezett egylet jövő nyáron tartandó gyülésére hagyja.

F. L—s.

---

# EGYHÁZI ÉS TANÜGYI SZEMLE.

Az utóbbi szemlénkben jelzett szélcsendet az egyház terén megint háborgás váltotta fel, bebizonyitandó a mit régebb mondtunk, hogy egyfelől az egyház s másfelől az állam s haladó miveltség közt megkezdődött nagy küzdelemben kisebb nagyobb szünetek lehetnek ugyan, de maga a küzdelem hoszszu lesz, jut abból még a jövő nemzedéknek is.

Az újabb nagy jelentőségü egyházi események szinhelyei most Róma és Bécs.

Mióta Róma Olaszország fővárosa s az olasz király székhelye lett, az ugynevezett garantia-törvények biztositották a pápának a római vatikánban függetlenségét és souverainitását. Szabad volt tennie a mit akart s a pápa élt is e fönségi jogával, nem egyszer kárhoztatta az olasz királyt, kormányt s törvényhozást, nem egyszer bocsátott ki oly rendeleteket a papsághoz, melyekben az állam törvényei tapodtattak. A pápának ezt szabad volt tennie. Az olasz kormány nagy kimélettel nézte ezeket, távol volt a Bismark-féle viszszatorló, kemény fellépéstől.

Mióta azonban a mérsékelt Mignetti-kormány bukásával a radikálisabb baloldali kormány jutott hatalomra, ez egy törvényjavaslatot terjesztett elő, „a lelkészek viszszaéléseire“ vonatkozót, melyben az oly papok ellen, kik lelkészi teendőik körén kivül eső politikai izgatásokba elegyednek, a törvényt s állami intézvényeket nyilvánosan megtámadják, vagy oly egyházi rendeletet hirdetnek ki, melyekre az engedély megtagadtatott: pénz és fogságbeli büntetések szabatnak. Az ultramontán sajtó s emberek szerint persze ez hallatlan merénylet volt a pápa s a papság szabadsága ellen; mert szerintök az állam függetlensége s biztonsága, a polgári szabadság csak másodrendü dolgok, előttök csak egy fődolog van, a pápa előtt leborulni s annak rabszolgaként engedelmeskedni, ha azt mondja is, hogy gyujtsd fel a mit az emberi ész századokon át nagyot és dicsőt alkotott, — ha azt mondja is, dúld fel hazád békéjét s vess átkos viszszavonást nemzeted fiai közé.

A márczius 12-én tartott allocutioban maga a pápa is megszólalt. A kath. hatalmakhoz intézett eme irat szenvedélylyel,

haraggal, átkozódással van teli, nincs abban a krisztusi szeretetnek egy igéje sem. Azt mondja az allocutio: Már hét éve annak, hogy a mi világi hatalmunk bitorlói minden isteni s emberi jogot lábbal tapodnak; ünnepélyes szerződések esküjét megszegték, a pápai tartományokat fegyverrel elfoglalták s ez elvetemült tett által az egész egyházat fájdalommal töltötték el. A tettetett csalárd igéretekre, melyeket ama szentségtelen napokban a bitorlók tettek a római pápa hatalmának szabad és csorbitatlan fentartására, a pápa akkor sem sokat adott, mert ismerte az elvetemült tanácsokat, melyek azon emberek sajátjai, kiket újitásokra való törekvés és bűnös szövetség egyesit, s előre hirdette, hogy a szentségtelen invasio nem anynyira a pápa világi uralmának megszüntetésére, mint inkább az öszszes egyházi intézményeknek a világi hatalom elnyomása után könynyebben eszközölhető lerombolására, a szent szék tekintélyének felforgatására irányul. Az olasz törvényhozást a gonoszságok székhelyének nevezi. Nem fogunk — mondja — az ellenség elől hátrálni sehol sem, ha csak erőszakkal nem fogunk elüzetni, hogy igy azt a keveset, a mi eddig még megmenthető volt, a rablók s azok támadásai ellen, kik mindent felforgatni akarnak, megvédjük. Isten egyháza Olaszországban erőszakot és üldöztetést szenved; Krisztus helytartójának se szabadsága nincs, sem hatalmát akadálytalanul teljesen nem használhatja. Aztán igy szól: akarjuk, hogy mindenki nyilvánosan és ismételten elismerje, hogy mi a „placetum regium"-nak nevezett törvényt teljesen helytelenitjük és viszszautasitjuk és kimondjuk az egész világ előtt, miszerint a törvény által maga az egyház isteni tekintélye sértetik meg s gátoltatik szabadságában stb.

Ilyen a pápai legújabb allocutio eleitől végig, kárhoztató, kiengesztelhetlen a király ellen, ország és szentesitett törvények ellen, melyek neki megengedik ezen allocutiót is nyilván hirdetni. Azonban a világ már megszokta IX-ik Piustól az ily szenvedélyes kifakadásokat, melyek bizony kevéssé méltók a Krisztus helytartójához. Az események s a korszellem napirendre tértek már ily nemü elévült s eléggé megszokott praetensiók felett. Az aggastyán főpap keserüségei inkább részvétre, mint félelemre inditanak. Mehetünk tehát tovább mi is, csak anynyit jegyzünk meg, hogy bizony a placetum regium törvény volt nálunk eddig is s a lesz ezután is, bármit mondjon a pápa.

Róma különben új eseményeknek néz eleibe, mindegyre jőnek hirek az öreg pápa végelgyengüléséről, ájulásairól s ezzel kap-

csolatos előintézkedésekről. Irták, hogy a pápa már szabályozta az utódja megválasztására vonatkozó eljárást, sőt a megválasztandó bibornokot is kijelölte volna, hogy ezzel szemben a római kormány is óvintézkedéseket tett volna, stb.; de mi igaz mindezekből, nem lehet biztosan tudni, mert meglehetős titokban tartják innen is túl is mind azt, a mi a pápa halála esetére mutat s történhetik.

Az elemi kényszer-oktatásról is törvény hozatott Olaszországban. Ez ott nagy fontosságu lépés a biztos és átalános nép-cultura felé, mire Olaszországnak szabadsága s fejlődése érdekében nagy szüksége van. E szerint minden gyermek köteles elemi iskolába járni s ingyen részesül oktatásban. Feltünő e törvények az a pontja, mely a vallástanitást kizárja az elemi iskolákból. Itt nincs helye ezen elv bővebb megvitatásának; sok mindent lehetne mellette és ellene felhozni; lehet, hogy az olasz viszonyok különösen igazolják azt; de mi részünkről sajnáljuk, ha egy ország külső okok miatt oda kényszeríttetik, hogy a vallástanitás az elemi iskolákból kizárassék; mert nem tartjuk helyesnek, hogy midőn a gyermek az ő zsenge korában az első elemi ismeretek megtanulása végett iskolába jár, ott azt vegye észre, hogy a vallási dolgokra tanitani őt nem tartják szükségesnek. A jó iskolában nemcsak az értelem gyarapitása a czél, hanem a sziv képzése s az érzelmek nemesitése is, nemcsak az oktatás, hanem a nevelés is; s ezt a gyermekben a vallási eszmék s az azok által gerjesztett érzések egészithetik ki. Hiszen tanulhat a gyermek az iskolán kivül is vallást; ámde lehetetlen, hogy jó befolyással legyen az reá, hogy a vallást nem ott, hol minden szükségesre tanitják, nem az iskolában tanulja, mert onnan az ki van zárva, mintha nem volna a vallás oly szükséges a gyermeknek, mint egyéb ismeret.

— Ausztriában két nevezetesebb esemény történt közelebbről. Egyik a szükségbeli polg. házasságra vonatkozó törvényszakasz módositásának tárgyalása. Ugyanis 1868 óta fenn áll Ausztriában a szükségbeli polg. házasságról szóló törvényczikk, melynek akkor van helye, ha a lelkész a polgári törvényben nem foglalt akadályok miatt tagadná meg az összeesketést. Egy 1870-ben hozott másik törvény pedig a felekezet nélküli házasságokról szól, melyeket a polgári hatóság köthet, csak olyanok közt, a kik egyik keresztény felekezethez sem tartoznak. A polgári törv. 64. §-sa ily házasságot keresztényeknek nem enged meg. Arról volt szó tehát, hogy ezen §. akként módosittassék, hogy vallásra való tekintet nélkül lehessen szükségbeli polg. házasságot kötni.

A képviselőházban, habár nagy vita után, keresztül is ment e t.javaslat. A felsőházban febr. 19-én kezdődött meg felette a vita. A bécsi polgármester kimutatta, hogy az 1870 évi, fentebb jelzett novella alapján a bécsi tanács előtt 382 pár kelt öszsze, ezek közül 3 pár olyan, kik valamenynyien keresztények voltak előbb s csak a házasság alkalmából lettek felekezetnélküliek; 379 pár pedig olyan, melyeknél az egyik fél előbb valamely keresztény felekezethez tartozott, a másik fél zsidó volt, egy esetben pedig mohamedán. Ennél fogva 392 eset közül 379 eset bizonyitja, hogy a polg. tvk. 64. §-sa ugy is kijátszatik; tehát jobb azt eltörölni, mint hogy alkalmul szolgáljon arra, hogy megkerülés által tétessék hatálytalanná. A polmármester hivatkozott arra is, hogy szent Monikának és szent Clotildnak is pogány férjeik voltak, s mégis ugy éltek együtt, hogy szentekké lettek.

Kutschker bécsi érsek kikelt a tjavaslat ellen, fejtegette, hogy keresztény és nem keresztény között benső, valódi közösség nem lehetséges. Ha az egyik fél — kivált a nép alsóbb rétegeiben — a szombatot, a másik a vasárnapot ünnepli, az egyik oly ételekkel táplálkozhatik, melyeket a másiknak megenni nem szabad, stb., hogyan képzelhető ott valódi életközösség, minőnek a házasságnak lennie kell. Az érsek azt is tagadja, hogy kilépett vagy áttért kath. papnak szabad lenne megházasodnia. S a mi legfeltünőbb, ellenzi a katholikus és más keresztények közti vegyes házasságot is, mert — ugy mond — ez által a házasság felbonthatlanságának elve Ausztriában meg lenne döntve, a mi 400,000 protestánssal szemben 19 millió katholikusra nagy megalázás lenne. Clam-Gallas tábornagy pártolta az érseket abból az indokból, mert az ő kathol. érzelmeivel az előterjesztett tjavaslatot nem tudja megegyeztetni.

Hiában szóltak ezután többen a tjavaslat mellett, a legerősebb indokokat hozván fel a tjavaslat czélszerüsége és szüksége mellett, hogy a polg. házasság az egyedüli eszköz a béke fentartására az egyház és állam közt, a conflictusok csak ez által kerülhetők ki, hogy Francziaországban, Belgiumban, a rajnai német tartományokban, Bajorországban, tehát a legkatholikusabb államokban részben már a mult század óta fennáll a kötelező polg. házasság, s ott ez által a vallási élet semmi hanyatlást nem szenvedett, mert 100 házaspár közül biztos adatok szerint 96 pár a polg. öszszekötés után egyházilag is megáldatja magát stb., — mind hiába, a tjavaslat pár szótöbbséggel a felsőházban megbukott. Ellene szavaztak nemcsak a szélső conservativek, hanem a szélső liberalisok

is, utóbbiak azért, mert a tjavaslat csak fél rendszabályt foglal magában, ők pedig teljes kötelező polg. házasságról szóló törvényt kivánnak, minek előterjesztésére kérik a kormányt. Igy buktatták meg a szélsőségek a mérsékelt közép úton járó kormánynak egy javaslatát, mely egy ideig a legégetőbb szükségen segitett volna.

A másik jelentékeny egyh. esemény, mi Bécsben történt, az, hogy több, gr. Thun Leo-féle ultramontán feudalis uri ember egy nagy katholikus gyülést hivott öszsze Bécsbe e hó végire. E gyülés programjául sokféle nevezetes dolog emlittetik, pl. határozni a sajtó, iskola, müvészet, társadalom, katholikus élet és kath. politikai egyesületi müködés minden ágaiban s minden kérdéseiben. A felhivás aláirói azzal kezdik, hogy a korszellem erővel arra törekszik, hogy minden keresztény intézményt romba döntsön (mintha csak a római allocutio viszhangját hallanók), s hogy az emberiségnek (talán a feudo-clericalisoknak) legszentebb érdekei forognak veszélyben; a ker. jog s erkölcsi világrend alapját bolygatják folytonosan. Tehát a nagy gyülésnek ezen egyptomi csapások ellen kellene határozatokat hozni. E gyülés öszszejövetelét egy levélben maga a pápa is buzgóan ajánlja s dicséri a kitüzött szent czélokat. A meghivás az osztrák-magyar monarchia katholikusaihoz van intézve, s ez az, a mi nekünk, magyaroknak különösen feltünik.

Mit akarnak ezek az urak? Talán egy kis németországi vallás-cultur harczot szeretnének éleszteni Ausztriában is, melynek elég kényes kérdése, elég gyenge oldala van azon kivül is? Talán egy Rómában készitett szövevénynek egy szálát vették kezökbe? (Ez fatalis dolog volna). Vagy csak az a baj, hogy az alkotmányos aera alatt megunták ezek az urak a politikai tétlenséget, szerepelni kivánnának megint s az egyházi bajok firmája alatt keresik a rég elveszett básist, melyen megint talpra állhassanak? (Ez legvalószinübb). Ám próbáljanak szerencsét a maguk módja szerint, ezzel most nem sok bajunk lehet. Azt azonban nem hagyhatjuk szó nélkül mi sem, hogy a magyar katholikusokat is be akarnák vonni a ligába. A magyar katholikusok elintézik a maguk dolgát külső segitség nélkül is; az egyházhoz való hű ragaszkodásuk mellett van bennök anynyi hazafiui érzés is, mely megóvja őket valami kalandos külső szövetkezéstől. Nem is látszik semmi jele annak, hogy a fennebbi felhivás nálunk viszhangra talált volna. Csak a „Magyar Állam“ ultra kath. lap buzgolkodott az osztrák urak felhivása mellett, miért sok évi első munkatársa, br. Jósika Kálmán, ott is hagyta

azt; a magyar sajtó pedig egyhangulag a legkeményebben kelt ki nevezett lap perversus eljárása ellen.

— Érdekesnek tartjuk Montalembert, a hirneves franczia katholikus irónak egy közelebbről nyilvánosságra jutott leveléből nehány sort közölni. E levelet a nagy nevü katholikus iró halála előtt 5 héttel irta abból az okból, mert szemére hányták, hogy régebbi nézeteitől eltért. Montalembert tagadja ezt. „Hála az égnek — irja — soha sem gondoltam, irtam vagy mondtam valamit, mi a pápa személyes és elkülönitett csalhatatlanságának, vagy a theocratiának, az egyház dictaturájának vagy Róma absolutismusának kedvezett volna. Most is, mint 1847-ben, kijelenti az állam és egyház viszonylagos incompetentiáját a maguk birodalmán kivül, a nélkül, hogy hozzá tenné, hogy kölcsönös függetlenségük tökéletes elkülönzöttségüket eredményezze. Azt mondta akkor, hogy a franczia egyház meghalt, mert magát az állam szolgájává tevé. De miképen éledt fel újra? Nem vonakodom válaszolni, hogy a IX. Pius főpapsága alatti rendkivüli magatartásokra, gyalázatos és a józan észt, valamint az emberi nem becsületét meggyalázó doctrinákra. Nem mától, hanem 1852 óta harczol ő amaz utálatos politikai és vallási tévedések ellen, melyek e korbeli ultramontanizmusban öszpontosulnak. A legelismerőbb csodálattal üdvözli az orleánsi püspököt, a kinek volt bátorsága szembeszállni a hizelgés, a csalárdság, a kétszinüség és szolgalelküség árjával (az infallibilitás tanával), mely minket elnyeléssel fenyeget. Hála neki és hasonlóinak, a katholikus Francziaország nem fog sokkal Németország, Magyarország és Amerika megett maradni. Megvagyok győződve, hogy az ellenkező látszat daczára a kath. vallás, a nélkül, hogy dogmái fenséges változhatlanságában megtántorodnék, alkalmazkodni fog a modern társadalom elkerülhetetlen feltételeihez és mint mindig, az emberi nem nagy vigasza és világossága fog maradni. A nemes férfiunak még több oka volna a keserüségre, ha ma élne s látná az ultramontanismus folytonos erőlködéseit a korszellem világossága ellen.

— Francziaországban még mind tart az orthodox és liberalis protestánsok közt a keserü viszály. Amazok az állam segélyéből sem akarják részesiteni ezeket. Hiában, olyan az az orthodox keresztény szeretet, rideg, szűkkeblü; minthogy, szerinte, csak neki van igazsága, csak önmaga iránt ismer jogokat, másoktól még a levegőt is szeretné elvenni; ez az ő kegyessége. Egyébaránt a két prot. párt közti viszály az államsegély ügyében, most a franczia kormány elébe került; majd csinál az igazságot a protestáns testvérek közt.

— Kell-e a bibliai csodákat az iskolában tanitani? e kérdés felett nálunk is nagy vita támadt a tiszántuli reformátusok közt. Kozma József, felső szabolcsi ref. esperes, azt találta kimondani, hogy a keresztény vallás örök dicsősége azokban a nagy és szent elvekben van, melyeket a Krisztus tanitott; ezekre kellene tehát a vallástanitásban sulyt fektetni s nem a csodákra, melyek ama örök és szent elveknek nem szolgálnak erősitésére, inkább elhomályositására. Persze, hogy e felett nagy lett a Dr. Heiszler urék keserüsége Debrecenben; ha egy dunavidéki ref. lelkész mondana ilyent, az még hagyján, ott már rég nem tiszta a levegő; de egy tiszántuli ref. esperestől hallani ily eretnekséget, az már merénylet. Nó hallott is ezért a jó esperes ur kemény dolgokat, s utoljára azt kérdezték tőle, hogyan képes továbbra is megmaradni papi állomásán? A kérdéses vitába azonban mi itt nem ereszkedünk, mivel az nem tartozik e szemle körébe. Csak anynyit jegyzünk meg a vita modora tekintetéből, hogy hát mi is valójában az a sokat hangoztatott protestáns lelkiismereti szabadság, ha egy lelkésznek valamely vallási pontra nézve talán mások nézetétől némileg eltérő, de becsületes meggyőződését kimondani nem szaszabad? Vajjon a véleményeket tisztázni, a tévedőt meggyőzni lehet-e azzal a csalhatatlanságot követelő s eltipró modorral? Mi az a lelkiismereti szabadság, ha moczczanni sem szabad egy prot. lelkész lelkiismeretének? Bizony csak olyan szabadság az, milyent a vaticanban mérnek.

— Megérdemli, hogy feljegyezzük azt is, hogy ámbár a pápa évenként egy-egy tuczat hibornokot szokott kinevezni, Haynald érsek maig sem kaphatta meg a bibor-palástot. Mint a lapok irták, a mult hóban történt kinevezéseknél is szóba hozatott, de a pápa és Simeoni cancellar ugy nyilatkoztak, hogy Haynaldnak nem kellett volna 1870-ben a csalhatatlansági dogma ellen beszélni; ezért nem kaphat bibornoki süveget. Bezzeg kap sok obscurus jezsuita, kiknek minden érdemök a szolgai engedelmesség s alázatos hajlongás. E tulajdonságokkal szemben az iskoláknak, közmivelődésnek s egyéb nemes érdekeknek tett nagyszerü áldozatok s érdemek semmit se érnek. Igy mérik az embert a vaticában.

— Az ó-katholikusok Svájczban tetemesen gyarapodnak a genfi canton ama határozata következtében, mely a canton öszszes kath. gyülekezeteit az ó-kath. egyházhoz tartozóknak jelentette ki. Svájczban most 55 gyülekezetük s 17 egyesületük van.

— Román Miron, gör. keleti román metropolita közelebbről egy főpásztori levelet bocsátott ki; a bölcs főpap egyebek közt szeretetteljesen inti hiveit, hogy óvakodjanak a szédelgő politikától, vessék el a separatisticus eszméket, tekintsék Magyarországot közös hazájoknak, a magyar népet testvérnek s nem ellenségnek, a románok igy többre mehetnek, netaláni méltányos óhajaik könynyebben teljesülhetnek. Igaz hazafiság s valódi bölcseség szólott e körlevélből, hatását bizonyosan meg is tette; habár a brassói s azután a kolozsvári román intelligentia (!) a körlevél politikai vonatkozásait nem osztotta, azok ellen felszólalt s kijelentette, hogy „szeretett főpásztoruknak“ nem tartozhatik feladatához politikai irányt szabni hiveinek. . . . Bezzeg volt idő, mikor ama intelligentia zarándokolt N. Szebenbe a püspöki oraculumhoz politikai oktatásért. Most már — ugy látszik — nagykorunak tartja magát ama bizonyos intelligentia, saját lábán akar járni s magas politikát játszani. Bizony pedig jó lélekkel mondhatjuk, hogy elférne rajtuk főpásztoruk bölcs intése s jóakaró útmutatása. Testvériség a haza népei közt, kölcsönös egyetértésre törekvés: csak e jelszókban lehet üdv s egy boldogabb jövőnek biztos alapja a románokra nézve is.

— Végül jegyezzünk fel két emlékezetes ünnepélyt, melyeket a fővárosi tanitók február hóban tartottak. Egyik Pestalozzi, a népoktatás terén e nagy reformátor halálának 50 éves évfordulója alkalmára tartott ünnepély, — másik a Ratio educationis czimü iskolaügyi királyi rendelet kiadásának 100-ik évfordulójára tartott ünnepély. Ez utóbbi rendelettel szerveztetett először Mária Terézia által a népiskolák s tanitóképezdék ügye Magyarországon. E szervezet noha inkább csak a kath. iskolákra vonatkozott, mégis nagy lendületet adott az iskolák fejlődésének általában, mert fölébresztette a protestans hatóságokat is e téren a feszitett tevékenységre, s igy országos mozgalom keletkezett iskolák alapitására s rendezésére. Ezért a Ratio educationis méltán tekinthető egy oly alapkőnek, melylyel hazánkban megvettetett az iskolai élet korszerü, újabb fejlődésének alapja. Mint ily nagyfontosságu momentum méltó volt arra, hogy 100-dos évfordulója nálunk a tanitók s tanügybarátok körében megünnepeltessék. Sikerült is mind a két ünnepély, tartalmas és tanulságos előadások emelték e kegyeletes ünnepélyek értékét. Bizonyára nagy erkölcsi kötelességet teljesitenek azok, a kik oly emberek s tények emlékét koronként felújitják, a kik s a melyek korszakot alkottak olykor közmivelődésünk mezején.

Bny.

# ÉSZREVÉTELEK A „ZSINATI IMÁK ÉS BESZÉDEK“-RE TETT ÉSZREVÉTELEKRE.

A Ker. Magvető 1876 évi 6-ik füzetében olvasható „észrevételek a zsinati közgyülés alkalmával elmondott imákat és beszédeket tartalmazó füzetre“ czimü czikkre, — irálya nehézkessége, szavakat s félmondatokat szőrszálig hasogatni akaró erőszakolt kritikája, önkényes félremagyarázásai, sajnálatra méltó félreértései, tudákos fontoskodása stb. miatt, — magam s a tárgy érdekében nehány észrevételt tenni szükségesnek tartom. Hogy amaz „észrevételeknek“, általam a zsinat első napján elmondott imára és beszédre vonatkozó részét a fennebbi pár sorban igazán és hiven jellemeztem: arról meggyőződhetik mindenki, a ki amaz imát és beszédet olvasta vagy hallotta, s a ki az „észrevételeket“ amazokkal egybevetni próbálja. Azonban jellemzésünk helyességét ellenészrevételeink folytán be is fogjuk bizonyitani.

Mindenekelőtt mondjuk el saját véleményünket az imáról általában, „Te pedig mikor imádkozol, menj be a te titkos házadba, és ajtód bezárva imádjad a te atyádat, a ki titkon vagyon, és a te atyád, a ki reád néz titkon, megadja neked nyilván a mit kérsz“; igy tanit az imádkozás legnagyobb és valódi mestere. Tény is az, hogy valódi lelki imádkozásnak legméltóbb temploma a magány s s legfőbb papja: minden egyes egyén. A magány imája rövid, egyszerü, de szivből jövő — a lelkiismeret közvetitő beszéde Istennel. Az ima czélja nem egyéb mint az elmélyedés és a léleknek legmagasabb eszményébe merülés (áhitat) által isteni lényegünknek a testiségből ki- s a legfőbb lényhez fel-emelése, tehát emberiségünk nemesitése, magasztositása, istenesitése. E czélra templomi imában főeszköz: az Isten nagysága, müveinek meglepő nagyszerüsége és szépsége, a történeti lefolyt események, az ember testi és szellemi tulajdonai, erényei és hibái feletti elmélkedés, s az azok szemlélésébe merült lélek gondolatainak nyilvánitása. A magány imájában az áhitat mellé önként csatlakoznak a remény és hit sugallatai: az ohaj, a kérés. Ugyanez a templomi imának is egyik alkotó részét teszi.

Az ima czéljának s e czél eszközeinek ilyen felfogása vezetett engem a szóban forgó ima irásában; jól tudva s érezve azt, hogy, ha egy templomi ima, — mely lényegében nem egyéb a magány imája általánositásánál — a hallgatók nagyobb részében legalább az „ünnepélyes“ érzetét fölébresztette: nagy czélt ért el.

E felfogás okozta azt, hogy a valló rész, mely a modernebb imákban különváló 's a más két részszel „arányos" darabot még a „szakirók" imáiban sem alkot, az első — magasztaló részbe — olvadt bele. Másik vezetőm volt az alkalomszerüség, melyet egy unitárius zsinaton mondandó ima szükségessé tesz. Harmadik volt, a nyomban következő beszédhez alkalmazkodás. Hogy e hármas czélnak megfelelőleg irt ima menynyiben mondható sikerültnek: abban biró lenni nem akarok; de hogy egy physico-mathematicus egyetemi tanársegéd az „arányosságot" benne feltalálni nem tudta s ama hármas indokot át nem látva, a gondolatokat rendezetleneknek mondja: azt természetesnek találom. Hogy az ima kezdetén, Isten mint „okozó hatalom", mint „örök élő ész", mint „öntudatos akarat" s ezeket együtt véve, mint „bölcseség" iratik le — ezekben a „sok tárgymásitás" miatt „a szabatosság hiányát" E. ur szembetünően érzi, s azt a kifejezést, hogy „az emberiség történetében az események fonalát Isten ujjai fonták" — antropomorphismusáért megrójja; de szembetünően nem érzi s „észre se veszi" E. ur azt, hogy az ima magasztaló részében Isten ugy iratik le, mint a ki a természetben nagy, az emberiség történetében nagyobb, s az emberi egyénben s annak nemesebb érzelmeiben — a humanitásban — legnagyobb. Mindezekben s tán a folytatásban is egy kis érezhető rendet s öszhangot mégis csak fel lehetne fedezni; s az a "sok tárgymásitás" se hibáztatható, mert a csak „uram, uram!" kiáltásban semmi szépséget se látunk, bármenynyire tessék is az E. urnak.

E. ur hibáztatja az „akarat" előtt a „szabad" jelzőt, idézvén fontos képpel Herbart és Leibnitz értelmezéseit az akaratról. Az egészből az tűnik ki, hogy E. ur nem azért idézett, hogy állitását bebizonyitsa, hanem azért állitott, hogy amaz idézeteket, melyek által roppant széles ismeretét a világ előtt tán fitogtathatja, megtehesse. A minden nemzet nyelvén meglevő szabadakaratnak ily kitörölni-akarására — miután a szerkesztők is ellenvéleményt nyilvánitottak — nem is kellene mondanunk semmit. Azt a megjegyzést mégis megteszszük, hogy E. ur vagy nagyon „vágyott" (Herbarttal) észrevételei megirására s igy követte ösztönét, akarata szabad nem levén, — vagy a beszédek olvasása közben ötlött eszébe a gondolat, s igy követte értelmét, reflexioi aztán készen levén a szándékkal; és igy, ha az első esetben nem is (s ezt ha anynyira kivánja, el is hiszszük), de a másikban tán E. ur akarata szabad volt abban, hogy megirja-e vagy ne?

Enynyit a könyörgésről, melyről nem önmagunknak eulogiát irni volt czélunk, hanem az, hogy E. ur akaratos — bocsánat! — ösztönszerü s erőszakolt birálatát, — ha tán van a ki ugy fogná fel mint ő — gyengitsük s egy kis felvilágositással szolgáljunk. Ugyanezt fogjuk tenni a beszédnél is.

A beszédre vonatkozó észrevételeknek 5 első sora el-

ismerő s dicsérő. Ugy látszik, hogy ezek megirása közben E. urnak akarata nem volt szabad, mintegy akaratlanul kifejezést adván a hatásnak, melyet a beszéd kezdetének „zamatosságа“ s „tiszta folyása“ reá „kellemesen“ gyakorolt. De csakhamar győzött az önkény, valószinüleg az „erős“ akarat s a tovább következő három, nehezen érthető sorban (mert érthetetlen irály tekintetében E. ur példát ad, hatalmast) olyas valamit „vétet észre“, mit én, a menynyire érteni tudom, gyanusitásnak olvasok ki. És erre, miután a „Magvető füzeteiben“ még e beszéd alapeszméihez „hasonlókra“ se találtam, miután megvagyok győződve, hogy tudatosan ama füzeteknek egyetlen egy sorát se használtam fel soha, miután tudom, hogy ha csak alapeszméket vettem is át, azoknak forrását megneveztem, vagy idéző jelek által biztositottam — ezeket tudva, csak anynyit mondok, hogy a mily rút és megbélyegző a plagium, ép oly rút s tán rútabb és aljasabb az alap nélküli, a be nem bizonyitható s igy nemtelen gyanusitás. Erre felelheti E. ur, hogy ő csak „hasonlók“-ról beszélt, s hozzá tehetnők, hogy ugyanazon tárgyról bajos lenne két beszédet irni, melyben az alapeszmék némileg hasonlók ne lennének, s hogy E. ur is azt prédikálja még e birálatban is — értve azt a részt, mely eredeti lenne — a mit sokan és sokszor prédikáltak. Ez mind lehet igaz, de gyenge érv ily komoly kérdésben. Ép azért, bármi mentsége lehetne is, mi e pár zavaros sort, rosz akaratu gyanusitásnak — hogy nagyobbat ne mondjunk — tartjuk s mint ilyet a fennebbi okoknál fogva saját fejére viszszadobjuk.

Hogy a beszédben „a logikai rend s fejlődés“ menynyire van meg — azt itélje meg a szives olvasó magából a beszédből s ne E. ur után.

Hogy a „hasonlatok“ Martineautól kölcsönöztettek, azt is honnan állitja, mikor szerző nyiltan megjegyzi, hogy csak a hasonlatok „alapgondolatait“ vette át, vagy inkább eltanulta a tanitvány tanárától, s megjegyzése által is csak hálás elismerést kivánt nyilvánitani?

Ama hasonlatokban egyebek közt ez van mondva: „ha áll az, hogy a természet nagy könyvének megirására nagyobb értelem kellett, mint annak olvasására: ugy nem az oktalan anyag az, mely önmagát gondolja, hanem amaz isteni értelem stb. stb.“ E. ur azt mondja, hogy a hasonlatok igen szépek, de bizonyosságukat a kezdetükre állitott „ha“ szócska erősen csökkenti. Na már, ha E. ur igy van vele, akkor csak maradjon „álláspontján“, mely materialismusra hajlik, lehet, hogy öntudatlanul. A ki kételkedik abban, hogy a természet nagyszerüségét az emberinél (mely olvassa) nagyobb értelem alkotta (irta): az olyan ember ne szóljon az isteni, vallásos dolgokról, s a hivők nagy sergének lelki nyugalmát ne zavarja meg ily „észrevételekkel“. Az ily skeptikus gondolatoknak ezen egyházi füzet lapjai soha sem voltak nyitva — kivéve megczáfolás végett — s reméljük ezután se leendenek. Mi

minden józangondolkozásu emberről felteszszük, hogy ama „ha"-nak igazat ad; tételünk nem állitólagos, hanem csak feltételes, hogy annál engedékenyebb s megnyerőbb legyen. A ki tagadja, azzal nincs miért tovább szóba állanunk.

A hasonlatokban tovább ez áll: „valamint tevékenységünk s akaratunk gyakorlatában *hatalmat* fejtünk ki, melyről tudatunk van s mely eredményt idéz elő: ugy a nagy mindenségben az *okozó hatalom*, *az erő* — nem *esetleges működés*, hanem egy *öntudatos akarat*, mely a működések elébe örökös czélokat tűzött ki. Az *akarat* anynyi mint *értelem* és *szándék*". E. ur itt azt jegyzi meg, hogy az akarat értelmezése „nincs semmi öszszefüggésben a hasonlatokkal". Szegény E. ur! Itt valóban könynyü lenne satyrát irni, hanem inkább sajnálkoznánk az ily szemmel látó, észszel nem észlelő „észrevevőn". Azt észrevette E. ur, hogy az *okozó hatalom az erő akaratnak* van nevezve; de azt az ő „álláspontjából" nem vette észre (gyarló materialista!), hogy ellenfeleink — a materialisták azt mondhatják: „ha akaratnak nevezitek is, mégis csak *vak*, csak *véletlen*, csak *esetleges* az (vagy E. ur szerint tán *ösztönszerü*), — ezért van az a helyes és nemcsak öszszefüggő, de szükségképen oda tartozó értelmezés, hogy *az akarat anynyi mint értelem és szándék*. Hasonlóan, nem látunk semmi „eszmezavart" abban, ha, az E. ur játszi gúnyja szerint, ezen állitásban: *az Isten öntudatos akarat*, az akarat helyébe helyetteseit teszszük t. i. *értelem* és *szándék*, és igy előáll a tétel: *isten* anynyi mint *öntudatos értelem és szándék*. Mi épen ezt akartuk elérni, s a „kevéssé kivánatos eszmezavart" az E. ur fejében találjuk. *Mert sem az értelem nélküli, sem a szándék nélküli cselekvés erkölcsileg érdem- vagy hibául beszámitás alá nem esik*. Természetesen E. ur „álláspontjánál fogva" fogván fel az *akaratot*, különösnek találhatta (s ugy is van) a gondolatot, hogy *isten anynyi mint ösztönszerü erő* vagy *önkéntelen vágy*. — Az a tétel is, mely Senecától van idézve nyomban a fennebbiek után — mint az előbbiek öszszegezése — teljesen öszszefügg azokkal, ép ugy mint öszszeadandó $1 + 1 + 1$ öszszefügg az $= 3$ eredménynyel. Mert ha isten (a mint a beszédben állitva van) anynyi mint *élő lélek*, *végtelen ész*, *öntudatos akarat*, — ezeknek egybefoglalásakor miért ne mondhatnók röviden (Senecával), hogy „a mi az emberben a lélek, az az isten a világban", és hogy miért nincs ezekben semmi öszszefüggés: azt mi nem, s E. ur még kevésbbé tudná kimagyarázni.

E. urnak tovább következő észrevételei saját értetlenségét s a rosz akaratot (ha ily jelzőt tehetünk az akarat elébe) még jobban bizonyitják, anynyira, hogy csaknem kritikán alól állanak. Ugy látszik, hogy a világhirü nyelvészt Müller Miksát is csak az élczlapokból ismeri. Ezt meglehetne bocsátani, de a gunyolódást, ha

tudatlanságból ered is, nehezen hagyhatjuk szó nélkül. Később rátérünk. Itt csak arra teszünk megjegyzést, hogy E. ur e tételünket: „Istenről eszméink, mihelyt kiejtjük, változtatják szinöket stb.“ hibáztatja. Szegény feje! nem érti a dolgot. Hogy is értené? hisz minden pap prédikálja, hogy az Isten megfoghatatlan, leirhatatlan. Az iró is csak anynyit akart mondani, hogy bármily magasztos gondolataink s eszméink vannak is Istenről: azokat valódi fenköltségükben kifejezni s a realitásnak kellően megfelelőleg körülirni egyes emberek sem tudják, s a nagy tömegben, mely eltanul és utánoz, a legmagasztosabb eszmék még inkább elhomályosulnak, eredetiségökből kivetköztetnek, tisztaságukat elveszitik. De szükségtelen is a magyarázat; E. urnak ugy se fér a fejébe; más olvasó pedig, mind az ama sor előttiekből, mind az utánavalókból (minthogy a beszédben bőven kifejtve vannak) azonnal látja és érti. Erről megvagyok győződve, s igy a megrovás csak E. ur ellen bizonyit.

Azt a vádat, hogy iró a különféle philosophiai iskolák elvei után kapkodnék s hozzájok tulságosan ragaszkodnék, minthogy ez a kettő együtt meg sem állhat — mint alaptalan állitást viszszautasitjuk. Hogy magasztos eszme a beszédben ne lenne: azt czáfolja meg, ha teheti, maga a beszéd.

„Arra utalás végett“, hogy E. ur elveit s utasitásait csak ott használja s mutassa be, a hol szükség van reá s akkor is ugy, a mint azok a dologra tartoznak, — megjegyezzük, hogy utalásai bizonyitása szerint az E. ur gondolkozásának „typusai“ nagyon is „gyermekkoriak“, s képzeteinek „jegeczei“ nem a szabályos, hanem a háromhajlásu rendszerbe tartoznak, feltéve, hogy legalább jegeczednek. A ki az E. ur „elfoglalt álláspontján“ áll, az-az, a ki a vallásos eszmék alapjának magyarázását is (levén tán ő maga is physicus) Tindaltól, Darwintól s a természettudományokban elismert más tekintélyektől veszi: utalásainak, ha megértheti s ha azután saját eszével is élni tud, vehetné valami hasznát. De mi, a kik nem tartjuk a vallást csupán az érzékek csiklándoztatásának s az idegek rángatózásának, soha se fogadhatjuk el azt az állitást, hogy „az emberiség (vagy akár egy gyermek) érzeményei, érzései és vágyai — bármikép jegeczedjenek is „eredeti typusaik megtartása mellett“ — „a megtalált természeti személyeknek egy kútfőt teremthetnének“. Hasonlóan, a szemlélődést se tartjuk pusztán az érzékek gyönyörködtetésének. Az az „elmélázás“, az a szemlélődés, az az érzés, érzemény és vágy, melylyel az ész és annak reflexioi együtt nem járnak: a természeti tárgyakat s tüneményeket nem személyesithetik; mert a személyesitett tárgy v. tünemény nem lehet egyéb, mint önmozgó s egyebet mozgató (tehát egy vagy más okozatra nézve) ok, az okság elvét és törvényét pedig csakis az ész hordja magával s alkalmazza is minden személyesitésnél; s a személyesisitett többnek egygyé változtatása csupán az ész dolga. Mi e

sorokban a személyesitést az E. ur által ugynevezett „vallási megszemélyesitések"-re értettük és alkalmaztuk. Ezt azért kell megjegyeznünk, mert oly érthetetlen okoskodással pöfög az „utalás" nagy részében különösen, melynél különbet a L. J. által irt: „a nap és föld együttes életé"-ben is alig lehet találni. Nem is hiszszük, hogy ez irót — mint physicus — ne tanulmányozta s irályát el ne sajátitotta volna. „Utalásai" két első pontjából azt is lehetne gyanitani, hogy az emberiségnek volt oly időszaka, melyben az csak „érzéseiben élt". Erre azt mondjuk, hogy ily állapotban az nem volt emberiség, mely szerintünk az öntudattal kezdődik, s igy természetesen személyesiteni se tudott, s csak „érzéseiben élve" személyeket nem találhatott, még kevésbé egy „kútfőt" azoknak. Ily állapot lehetett tán az ember majom-kora (ha volt ilyen kor), vagy Ádám apánknak az esés előtti életszaka, mely esést tán leginkább tekinthetnénk az öntudat és istentudat felébredése (ha jobban szereti: előállása) perczének; mely bizonyitja, hogy az isten-megtalálás legfőbb útja a lelkiismeret vagy magasabb öntudat.

Mi igen is hiszszük és állitjuk azt, hogy az emberben természetileg (tehát születésénél fogva) benne van a vallásos érzés vagy ösztön, melyet a természet jelenségei, tüneményei saját gyermekében fölébresztenek. Állitjuk, hogy ez érzés kezdetlegességében egybeesik a félelem, vágy vagy hála érzéseivel (akár a függés érzetével), de ez érzések magukban még nem alkotnak vallást, mig az érzés és gondolat — a sziv és ész öszhangja, a lélek, annak alapot nem szolgáltat; a mely esetben pld. az istenérzet istentudattá lesz, értve a szót legprimitivebb jelentőségében. Ily értelemben az isten eszméje — ha ugy tetszik — „innata". Ily értelemben tehát „az isten eszméjének alapja a lélekben van", s ezt újra és újra állitjuk, s újra meg újra helytelennek mondjuk az észrevételt, mely szerint tételünket E. ur önként elesendőnek mondja. Az ő „utalása" szerint igaz, hogy elesnék az egész isteneszme, mint elesett maga az utalás irója. Ily tételért s annak egyházi beszédben irásáért s templomi szószéken előadásáért az anynyi ezer meg ezer ker. pap közt aligha volt valaha egy is megróva, s ép ezért, csak az észrevevőt és „álláspontját" s nem a dolog érdemét tekintve, nem is vettük volna beszámitás alá esőnek. Azt mondhatja E. ur, hogy mi a „lélek" értelmét némileg az ő körülirása szerint fogtuk fel s igy az ő birálata is itt mentve van. Igaz; de hátha a lélek anynyi mint ész, akkor az isten eszméjének alapja nem az ész lesz-e!? Lehet-e s volt-e valaha eszme, melynek alapja nem az ész lett volna!?

Még csak egy megjegyzésünk van az „észrevételekre". Azt irja E. ur: s végre megfelelne (a beszéd) a czimnek, nem negélyezve (!) a müvészet és költészet alkotásait, melyeket a vallásiak nem hogy túlszárnyaltak volna, miként alap nélkül állittatik, hanem azokkal egészen egy körbe: a széptaniba esnek". Föltéve, hogy a

mint a közetlenül következő szavak értelméből kivehető, E. ur a „negélyezés“ alatt lenézést, fitymálást értett: lássuk, mielőtt itélnénk, ide vonatkozólag mi áll a beszédben. Ott szóról szóra ez van: „A müvészet és költészet is szül nagy eszméket, de fönn lengő szárnyaikkal is alig érhetik utól magas röptü anyjukat — a vallást“. Állitottuk tehát, hogy túlszárnyalta a vallás a másik kettőt, de hol áll az, hogy nem egy körbe tartozik azokkal? Ki foghatja ránk a fennirt állitásból kiindulva józan észszel azt a születlenséget, hogy az anya a leányaival nem egy körbe, egy nembe tartozik? Ezt tovább bizonyitani szükségtelen. S hogy a vallás valóban „magasröptü anyja“ fönlengő szárnyu leányainak (költészet, müvészet): ezt tán E. urnak bebizoyithatjuk, kérdve, hogy vajjon a világirodalomban a költészet legkitünőbb alkotásai (Homer, Milton, Dante stb. müvei), az utólérhetlen görög szobrászat, a festészet, a zenészet (nagyszerü Te Deumok, oratoriumok stb.) legmagasztosabb eszméiket s eszményeiket nem a vallástól vették-e!!? Biz igy van ez uram! De ha az embernek egy téren, se kellő ismerete nincs, se a maga eszén járni még nem próbált s mégis egyszerre mint kritikus akar fellépni: fellépik (mert új emberek elől a tért elzárni nem szokták, s helyesen) s elmondva mindent, a mit tanult, olvasott vagy t a n á r a i t ó l h a l l o t t — akár oda tartozó akár nem, — az eredmény = ignotos fallit, notis est derisui.

Ellenészrevételeimet tovább nem folytatom. „Arra utalás végett“ azonban, hogy E. ur beszédem r e n d e t l e n rendszerét mikép foghatná fel legtalálóbban, megjegyzem, hogy én az alapigéket akartam feldolgozni, s csak miután ez megvolt, adtam a czimet, hogy a s z o k á s n a k eleget tegyek. Látható ez onnan, hogy az egész, hoszszu alapigéből tán egyetlen mondat sem maradt ki, mely fejtegetve s ha tán kitéréssel is, felemlitve s némüleg körülirva ne lett volna. Az apostol önalkalmazását bővebben fejtegetni alkalom- s időszerünek találtam. Azután kiemeltem két lényeges pontot — a kettő között egy kis kitéréssel az alapigék kedveért — u. m. „isten a természetben“ és „isten a humanitásban“. Hogy ezeket nem az E. ur „álláspontja szerint fogtam fel, arról nem tehetek. Szerencsémre, vannak, kiknek igy is tetszett a kidolgozás. Végül fejtegetni próbáltam: m i a z I s t e n l é n y e g i l e g, bölcsészeti, történelmi és lélektani (e két utolsó szó a nyomtatásból kifelejtődött) szempontból. E pont alatt volt elősorolva röviden — mert a beszédnek nemcsak enynyi czélja volt — az Istenről való felfogások történeti különbfélesége s tovább fejlődése, azzal a megjegyzéssel, hogy ez mindig arányban van az emberiség haladásával. Az E. ur „utalása“ láthatólag c s a k e r r e a z e g y p o n t r a vonatkozik, s m á s „álláspontból“ egy más beszéd tárgyát képezhetné (többek közt br. Bunsen 3 kötetet irt erről. — Hogy a beszéd teljesebb legyen (én legalább ilyennek akartam), oda csatoltam az Isten felőli két legfőbb kérdést: h á n y a z I s t e n? és m i a z I s t e n? felelve az elsőre egy Müller Miksaféle tétellel,

hogy az Isten eszméje eredeti tisztaságában (tehát szülemlésekor) „se nem monotheisticus, se nem polytheisticus stb. s hogy a tétel önmagának nem „ellentmondó“: a tovább következő sorokban kimagyarázni próbáltam. Nem is talál abban „ellentmondót“ senki, a ki saját eszével ellentmondásban nincsen. Tudhatná E. ur (s ha tudná, nem gunyolódnék vele), hogy a nyelvtudománynak is vannak sarktételei, igazságai, melyek ép oly erősek, mint a természettani törvények és tételek, s a melyeknek ereje és módja szerint fejtegetve pld. a mythologiát, épen Müller Miksa meglepő eredményt mutatott fel, melyből E. ur utalása első részét érthetőbben s helyesebben irhatta volna. Ugyanez irónak vannak remek értekezései s könyve a vallásról, mint tudományról is. Ezeket se ártana ismerni. Én egy nyelvtani tételt, egy törvényt, melyet már első olvasásakor igaznak s megdönthetlennek elfogadtam, idéztem beszédemben, azt remélve, hogy egy ilyen a skeptikusok és a bigottak előtt erősebb érv lesz, mint a megszokott, közönséges állítások, melyekkel szemben kibuvó lyukaikat már jól ismerik. — Azután idéztem mindkét kérdésre nagy mestereink vélekedéseit és szavait. Végül, az alapigékhez szorosan ragaszkodva, idéztem azon költők egyikének hymnusát, a kikre az apostol hivatkozik. Ez volt beszédem rendje.

Magam s az igazság iránti kötelesség teljesitéseül enynyi elég lehet. Hogy e sorok elején adott j e l l e m z é s e m e t s tán ennél többet is, bebizonyitottam-e — itélje meg az olvasó.

**Derzsi Károly.**

# VIDÉKI LEVÉL.

**Deésfalva, 1877. április.**

Egyházam beléletéből egy nemes czélérti lelkes fellángolást és a czél megvalósitására tett szent fogadást, erkölcsi kötelezettséget kivánok az alábbi sorokban nyilvánosságra hozni.

Ha valahol, Deésfalván sok esetlegességnek volt és van a belső emberi fizetés kitéve. Ugyanis ez szántókból és kaszálókból áll, melyek dolgoztatása rendkivül sok időt és munkát igényel és az embert sok szellemi munkálkodástól elvonja, s mind e mellett is a jövedelem nagyon változó. És most újabban az a nehézség is járult a dologhoz, hogy a tagositás, mely községünkben nem rég hajtatott végre, az ekklézsia részére nem valami szerencsésen ütött ki. A 36 hold szántó és 24 hold szénatermő hely, mely fekvőség az egyházi szolgák és az ekklézsia közt illő arányban van megosztva, tetemesen kevesebb jövedelmet igér. A tag nagyon hozzáférhetlen helyen fekszik, ugy hogy a trágyázás, mely pedig terméketlen talajánál fogva elkerülhetlenül szükséges, nagyon bajossá vált. S most az ekklézsia évi költségére szükséges 150—160 frtot az ekklézsiai földek nem hajtják be, és a pap és mester csűrébe is kevesebb kalongya kerül be mint eddig. Aggodalom fogta el e miatt egyházunk lelkesebb tagjait, és e bajon segitendő s a belső embereknek is magasb és állandóbb jövedelmet biztositandó, egyházunk husvét másod napján tartott nagy gyülésén, a hivek áldozatkész beleegyezésével elhatározta: hogy az ekklézsiai földeket ezentúl nem adja részibe vagy bérbe, hanem pénzen vett trágyával megtrágyázza, az ekklézsiabeli emberek pedig közösen megszántják, bevetik és betakaritják. S az ily úton bejött termények ára felerészéből az évi kiadások fedeztetnek, a másik része meg mint külön alap bankba kezeltetik, s kamatja legelsőbben a mustbér megváltására fordittatik, és pedig azért legelsőbben erre, hogy a mustbér megadásánál a szőlőtermés csalóságai miatt nagy hátrányokat tapasztaltunk, azután pedig a csőstörökbúza és végre a kalongya s kepe megváltására. A befektetett tőke mindaddig fog növeltetni, mig a papnak minimum 800 frt, a mesternek pedig 400 frt évi készpénz fizetést biztosit.

Tudom, sokan kételyeket támasztanak a lehetőség felől. Magam is látom, hogy csak hoszszabb idő fogja [meghozni a kivánt eredményt, de én még is teljes reménynyel vagyok ez ügy iránt annál is inkább, mert élén egy tevékeny, lelkiismeretes, önzetlen lelkü, erős unitárius férfiu tkts Járai Róbert ur áll, ki, mint indit-

ványozó a bizottmánynak is feje, egyházunknak mindene, szeméfénye. Isten áldja meg a nemes inditványozót és társait és juttassa sikerre munkájokat, a melyért találjanak önszivökben jutalmat.

Helyén lesz itt még szólanom az egyetlen egy családból álló abosfalvi leányekklézsiánkról is. Erre nézve a kepeváltság már végrehajtatott még 1872-ben a következő intézkedéssel: „Az abosfalvi vagyon kebeleztessék a deesfalvi egyház közvagyonába s az abból folyó jövedelemből 24 o. é. frt. a pap és mester közt egyenlő menynyiségben minden évben forditassék az abosfalviak által eddig fizetett bérváltságául, mi által jövőre abosfalvi hitrokonaink a bérfizetés alól teljesen fölmentetnek. Továbbá a nevezett birtok jövőre való használatára nézve ugy intézkedtek, hogy az abból befolyó jövedelem mig 100 o. é. frtig növekedik, tőkésitendő, s akkor vagy valamely pénzintézetnél kamatozás végett leteendő, vagy pedig értékpapirok vásárlandók, s valahányszor egy ily öszszeg ily módon egybegyült, annak jövedelme évenként a pap és mesternek egyenlő arányban kiadandó, még pedig mindanynyiszor előbb két legszegényebb félbéres s később hasonló sorsu egész béres bérváltságául, s ezen kezelés mindaddig folytattatik, mig ezen egyházban az öszszes bér teljesen megváltva lesz.

Az abosfalvi fekvőség 4 hold szántó, mely nemcsak a pap és mesternek határozott 24 frtot hozza be, hanem még azon felül is, miből ez ekklézsiának a maros vásárhelyi takarékpénztárban levő öszszegecskéjét, mely ma 119 frt 71 krt tesz, növelgetjük, hogy idővel a teljes kepemegváltást ez is elősegitse.

Anya- és leány-ekklézsiánk e törekvéseit a kepemegváltásra nézve valóban nem lehet eléggé méltányolni.

Mi csak szerencsét kivánunk a megtett lépéshez s áldást a hozandó munkához.

Sándor Gergely.

---

# KÜLÖNFÉLÉK.

**Spinoza kétszázados évfordulója.** Hágában febr. 21 kén a nagy hollandi bölcsén halála kétszázados évfordulóját tartották meg. Az ünnepély méltó volt a nagy szellemhez. Európa és Amerika legjelesebb bölcsészei mind ott voltak személyesen vagy képviseletileg hódolni a modern philosophia ez egyik legnagyobb mesterének és a rationalistikus vallás ez egyik legigazabb prófétájának. Örvendünk, hogy a magyar bölcsészeti társulat is legalább táviratilag részt vett az ünnepélyben.

**Loyson Hyacinth** (egykor Hyacint atya) április 15-én tartá első felolvasását Párisban. Ez valóságos esemény volt, részint mert az egykor hirneves és bámult szerzetes, most apostata nyolcz évi távollét után először hallatta egykoron nagyhatásu szavát; részint a franczia-

országi társadalmi viszonyokért és az ultramontanok és szabadelvűek élessé fejlödni kezdő viszonyánál fogva.

Midőn Loyson Hyacint engedélyt kért előadások tarthatására, a kormány hoszszas tárgyalás után csak azon feltétel alatt engedte meg, hogy vallásról ne beszéljen. Liberalis kormánynak ily repressiv eljárását csak az a jó szándék igazolhatja, mert minden áron iparkodik, hogy a polgári átalakulás forrongásában a vallási kérdés acutussá ne váljék. A kormányi engedély szerint tartandó három felolvasásának tárgya: az igazság tisztelete, a család reformja és az erkölcsi válság.

Az első conferentia nagy érdeket költött; sokan tüntetésre számitottak, de csalódtak; volt ugyan hallható nehány füty, de azonnal átalános tetszés és taps nyomta el; az ultramontanismusnak nem sikerült zavart idézhetni elé; lehetetlen volt oly hallgatóságot félrevezetni, mely Páris legmiveltebb osztályából alakult.

Igéretéhez képest a felolvasó minden politikai és vallásos kérdés tárgyalását mellőzte, alig engedett meg magának nehány czélzást s azt is inkább személyére vonatkozólag.

Értesülésünk keretéből nem követhetjük a szónokot fejtegetéseiben. Tárgyalása első részében legnagyobb hatást gyakorolt az a passus, hol a transformismusról beszélt. Szerinte ez hypothesis ugyan, de olyan, mely méltán követelheti a tudományban jogosultságát, a melynek sok szolgálatot tett habár ez elitéli; de legyen bár igazság e hypothesis, abból semmi következtetést sem lehet vonni a spiritualismus és kereszténység ellen. „Mi jelentősége van annak, hogy az ember a majomból lett; hiszen a Genesis szerint csak a föld porából, szervetlen anyagból származott; mindegy. Anynyi bizonyos, hogy történelmünk egy nagy jelentésü pillanatában egy lehellet érintette e névtelen lényt, s ember lett belőle, mely a Jehova képét viseli, s alapjában vallásos s várja a halhatatlanságot.“ Nagy sensatiot keltett még a következő nyilatkozat: „A világ fejlődése kezdetén a jövőt rejtő szinetlen és rémitő cella előtt szükségképen fel kellett tünni egy souverain beavatkozásnak, egy oly hatalmas szellemnek, mely a világ törvényeinek megállitásában hatalmasabb legyen mindazon emberi szellemeknél, melyek azokat megmagyarázni iparkodnak.“

Beszédének e részében kiválóan korunk scepticismusát és az újabb bölcselemnek az absolut iránti esengését itéli el, mint a mely az életet reményvesztetté és szomoruvá teszi, mig ellenben az igazság gyönyörüséges. Gaudium de veritate conceptum.

A második részben a szónok az igazság győzelmének akadályait vizsgálja; szerinte két akadály van: a csalhatatlanság és a martyrságróli téves fogalom. Mindnyájan azt követeljük, hogy csalhatatlanok vagyunk.“ Pius pápa, ki személyesen hiszi és formulázta is, egyszerüen csak kifejezést adott annak a csalhatatlansági hitnek, mely az önök szivében épen ugy meg van, mint az enyimben“.

A martyrságról önmegtagadásróli fogalmunk téves. A világ többre becsüli a hypocritát, mint a megtérőt. „Sokat beszélnek az apostasia

cynismusáról; helyén van, az apostasia kérdésében. De van egy ennél gyakoribb s nem kevésbbé veszélyes cynismus — a képmutatásbani cynismus. Egy Tartufe sem vallotta be soha, hogy ő Tartufe".

Ezen alig körvonalozott előadás nagy érdeket keltett, a mit kétségkivűl emelt az az üldözés, mely a szónok ellenében foly.

**B. Baldácsi** Antal ur, kinek páratlan alapitványáról folyóiratunk mult évi folyamában emlékeztünk, ezen alapitványát f. évi márcz. 20-ról kelt ajándékozási szerződésnél fogva ujabban több mint ezer catastr. hold fekvőséggel gyarapitotta. E nemes tényt mi is ismételt hálás köszönettel jegyezzük fel.

**Ifj. Fretwell János**, e fáradhatlan emberbarát, a mint értesülünk, májusban Amerikából Londonba jő át, hogy ott az „angol és külföldi unitárius társulat" gyülésén részt vegyen. Fretwell ur lázas tevékenysége valóban bámulatos. Ő mindig útban és mindig munkában van. A hol őszinte keresztény testvériesülésről és szabadelvü mozgalmakról van szó, őt mindenütt ott látjuk. Most a nevezett meetingen, majd a németországi prot. egylet gyülésén, majd magyarhoni, majd amerikai öszszejöveteleken találjuk. Isten kisérje mindenfelé e nemes férfiut útjában és koronázza sikerrel müködését.

**Iskolai alapitvány.** Özv. Gálfalvi Imréné szül. Sala Károlina ő nagysága a f. év folytán jan. 19-én Kolozsvárt elhalt Nagy Sándornak, Kaali Nagy Dénes és Gálfalvi Anna I-ső gymn. oszt. tanuló fioknak emlékére kolozsvári főiskolánkban egy 500 frtos alapitványt tett, melynek 5%-os kamatja havonkénti részletekben kiadandó egy I-ső gymn. osztálybeli kitünő szegény tanulónak. A nemes sziv a fájdalomban is nemes tettekben nyilatkozik s mi a mily őszinte részvéttel osztozunk a gyászoló család bánatában, oly őszintén óhajtjuk azt is, hogy ez emlék is szolgáljon balzsam-olajul az érzékeny veszteségre.

**Necrolog.** 1. Nagy Lajos, dicső-sztmártoni tanitó, f. évi jan. 13-án tüdősorvadás következtében megszünt élni. Az elhunyt alig vala 26 éves. Halálát egyháza, melynek 3 évig jó és lelkiismeretes tanitója és énekvezére volt, szerető anyja és testvére Ürmösi Kálmán, tarcsafalvi pap, fájlalják első sorban Béke sirja felett és vigasz a siróknak!

2. Harczói Gálfalvi Zsigmond nem rég elhunyt egyik főgondnokunk Gálfalvi Imre testvére f. év márcz. 26-án szintén elhalt s benne a barczói Gálfalvi család, melynek tagjai egyházunk keletkezése óta vallásfelekezetünkhöz tartoztak s legtöbben közülök a polgári valamint egyházi életben kiváló helyet foglaltak el, a férfi ágon kihalt. Béke porain!

---

## A szerkesztőség postája.

**M. J. urnak.** Becses küldeményét alkalmilag felhasználjuk. Köszönjük.

**Kis Gy. S. urnak.** Érdekes leirása a D. F. egyletről okvetlen jőni fog.

**S. J. urnak.** Az aranykönyvet hely szűke miatt a jövő fűzetre kellett halasztanunk.

# ARANY-KÖNYV.

## I. A Dávid Ferencz-alapitványra tett kegyes adományok.

### Tizennegyedik közlemény.

Az *-gal jegyzettek másodszor, a **-gal jegyzettek harmadszor adakoztak.

| | fr. | kr. |
|---|---|---|
| 2605. Pap Ágnes 1874-, 5- 6-ra 2 frtjával | 6 | — |
| Létai Máté lelkész Ar.-Rákosról: | | |
| Daczó János házassága alkalmából | — | 41 |
| Perselypénz husvétban | — | 39 |
| " pünkösdben | — | 20 |
| " karácsonb. | — | 81 |
| 2610. Gyüjtő által kipótolva | — | 11 |
| együtt . | 2 | — |
| **Benczédi Gergely | 3 | — |
| Gál Kálmán és testvérei | 5 | — |
| Mózes András, Abrudbányáról: | | |
| *A verespataki sz. háromsági bányatársulat | 10 | — |
| *Rákosi István Abrudbányáról | 5 | — |
| *Rákosi József " | 5 | — |
| *Gruber József | 5 | — |
| együtt . | 25 | — |
| ***Sárdi József | 2 | — |
| Inczefi Dénes lelk. gyüjtőivén Derzsről: | | |
| Az ekklézsia egyes tagjai házankénti megtalálás utján | 3 | — |
| Szathmári Mikl. köztanitó | — | 50 |
| 2620. Neje Madaras Zsuzsa | — | 50 |
| Ballok Mihály | — | 10 |
| Dénes István | — | 10 |
| Nagy József | — | 10 |
| Orbán József | — | 10 |
| Kanyaró János | — | 10 |
| Kovács János | — | 10 |
| Nagy András | — | 10 |
| Kots Mihály | — | 10 |
| Pusztai György | — | 10 |
| átvitel . | 43 | — |

| | frt. | kr. |
|---|---|---|
| áthozatal . | 43 | — |
| 2630. Bartha Zsigmond | — | 10 |
| Egyed Ferencz | — | 10 |
| Dénes János | — | 10 |
| Biás János | — | 10 |
| Pál József mindnyájan 3-or | — | 10 |
| együtt . | 5 | 40 |
| Lőfi Áron lelkész Bölönből 1848-iki márt. 15-ike emlékére tartott isk. ünnepély alkalmából: | | |
| Id. Barabás Sándor | 1 | — |
| Lőfi Áron | — | 40 |
| Vitális Domokos | — | 50 |
| Tamási István | — | 30 |
| Agy. Nagy József | — | 20 |
| 2640. Gáspár Bogdán | — | 50 |
| Tana Sámuel jegyző | — | 30 |
| Szabó László | — | 50 |
| Lőfi Áronnő | — | 20 |
| Lőfi Eleknő | — | 20 |
| Özv. Pál Ferencznő | — | 40 |
| Tőkés Jánosnő | — | 10 |
| Boda Miklós | — | 20 |
| Boda Zsigmond | — | 20 |
| Lőfi Elek | — | 20 |
| 2650. Budai Gábor | — | 30 |
| Sikó András | — | 20 |
| Sikó István | — | 20 |
| Barra Lajos | — | 10 |
| Lakatos János | — | 20 |
| Lőfi Boldizsár | — | 10 |
| Nagy Tamás | — | 10 |
| Kisgyörgy József biró | — | 10 |
| Alsz. Nagy Miklós | — | 10 |
| Uzoni Izsák | — | 20 |
| 2660. Mikó József | — | 20 |
| Boda Áron | — | 20 |
| Tőkés Miklós | — | 40 |
| átvitel . | 48 | 40 |

| | frt. | kr. |
|---|---|---|
| áthozatal . | 48 | 40 |
| Bedő Sándor | — | 20 |
| Kisgyörgy Áron | — | 10 |
| Pál György | — | 10 |
| Szabó Ferencz | — | 10 |
| Barra Mihály | — | 10 |
| Albert Lőrincz | 1 | — |
| Kozma István | — | 10 |
| 2670. Sikó István egyházfi | — | 10 |
| Bedő István | — | 10 |
| Vajda András | — | 10 |
| Bartha János | 1 | — |
| Pál Ignácz | — | 20 |
| együtt . | 10 | 80 |
| Dr. Boér Jenő Tövisről Örzsike leánya nevében 1 drb cs. kir. arany, értéke | 5 | 65 |
| Zsakó István, törv. biró Gy. Fehérvárról 2 drb cs. kir. arany, értéke | 11 | 30 |
| Szentmártoni Kálmán, lelk. Ny. Szentmártonról: | | |
| Szentmártoni Kálmán | 1 | 50 |
| Neje Rozsnyai Vilma | 1 | — |
| Gyermekeik: Róza és Bálint | — | 50 |
| 2680. Adorján Ferencz | — | 50 |
| Márton József | — | 50 |
| Dénesi Sándor | — | 50 |
| Kereső Ferencz | — | 50 |
| Szálteleki György | — | 50 |
| Adorján Lajos | — | 50 |
| Koppándi István | — | 50 |
| Ambrus Zsigmond | — | 50 |
| Szálteleki Miklós | — | 50 |
| Id. Incze Mihály | — | 50 |
| 2690. Id. Mihály Sándor | — | 50 |
| Incze József | — | 50 |
| Id. Kis Zsigmond | — | 50 |
| átvitel . | 76 | 15 |

| | frt. | kr. |
|---|---|---|
| áthozatal . | 76 | 15 |
| Májai Mihályné | — | 50 |
| Mihály András | — | 50 |
| Biró Mózes | — | 50 |
| Szabó Pál | — | 50 |
| Nagy Sándor | — | 50 |
| Sipos György | — | 50 |
| Kovács Mózes | — | 50 |
| 2700 Nagy György | — | 50 |
| Márton András | — | 50 |
| Dénesi János | — | 50 |
| „ József | — | 5 |
| Kovács József | — | 5 |
| Incze Pál | — | 5 |
| Dénesi András | — | 5 |
| Incze János | — | 2 |
| Kovács Imre | — | 2 |
| együtt . | 17 | — |
| ***Ferenczi Mózes | 4 | — |
| 2710***Végh József, B.Pest | 5 | — |
| Csiki Miklós ur gyujőivén Bethlenből: | | |
| Buzogány György | 1 | — |
| Izsák József | 1 | — |
| Koncz József | 1 | — |
| Merzsók János | 1 | — |
| együtt . | 4 | — |
| Tarcsafalvi ekklézsiában Márt. 25-én konfirmált növendékek számszerint 14-en | — | 3 |
| Ugyanonnan perselypénz | — | 1 |
| **Buzogány Áron Budapestről 1876-ra | 14 | — |
| *Raffaj Károly Ujszékelyből | 2 | — |
| A 14-ik közl. összege | 122 | 6 |
| Hozzáadva az előbbi 13 „ | 4553 | 2 |
| Az alapitvány tesz | 4675 | 8 |

Kolozsvárt, ápr. 23-án 7877.

**Ferencz József.**